محمد عیاض اسحاقی نك مجموعهٔ آثاری

یوسف افندی آقچورا جنابلری طرفندن یازلمش محررنك
مفصل ترجمهٔ حالی، رسمی وقول یازماسی ایله طبع ایتلدی.

4465
A 3177/1

دورتنچی جلد.

ناشرلری:

احمد گرای حسنی وشرکاسی

قزان.

TÜRK TARİH KURUMU KÜTÜPHANESİ

Лито-Типографія

И. Н. ХАРИТОНОВА.

КАЗАНЬ. 1913.

ملا بابای

رومان.

(یازلغان ۱۹۱۱ نچی یلده.)

برنچی طبعی.

اثرنڭ تکرار باصدرو وترجمه حقلری محررینه مخصوصدر.

KÜTÜPHANESİ

I

بورچاق ، قارا بغدای جیشدرلوب ، قردن کرلدی. شالقان ، بەرەنگی کوبدن آلنوب بتدی. کتو طاشلاندی. مالایلر ، آطلر ، صیپرلر ؛ صارقلر ، بوزاولر بلەن ، اوجم آشاتورغه یوری باشلادیلر ؛ خاتونلر ، کیلونلر اوردەك ، قازلر آشاتورغه طوتوندیلر ؛ قزلر ، تگەرگه ، چیگەرگه ، طوغورغه اوطوردیلر. ملالر ، مؤذنلر کون بویی اوزوامی طورغان آشلرده یوروبده طویدیلر - مدرسه آچو ، اوقوتا باشلاو حقنده سویلەشه باشلادیلر. اوکغانراق ، مدرسه جانلی بر قارت ، مدرسەنك ارگەسینه اوچ - دورت یوك تیرس‌ده کیتروب توکدی. اش اوستنده آطی اورغانده ئەیتکان نذرینی طوترور اوچون بر آبزی بر یوك صالام‌ده کیتروب آوداردی ؛ بر قارچق‌ده ، « قزم کیەوگه تیزرەك چقسون » دیب ، مدرسەنك ایکی واتق کوزینه قارندق‌ده کیتروب قوردی ؛ بر بالاسز خاتون ، « الله تعالی توفیقلی ، بختلی اوغل بیرسون » دیب ، بالچق باصوب ، مدرسەنك یارلغان میچینی‌ده صلاب کیتدی.

مونه حضرت‌ده ، ایرته نمازنده :

— جماعت ، دوشنبه کوندن ، الله نصیب ایتسه ، مدرسه‌گه

کره‌مز، بالالرگزنی یبه‌رگز !ــ دیدی وشونده‌غی بر قارتقه ئه‌یله‌نوب:
— حمید آبزی، حلیملرگه ئه‌یت، مدرسه‌نی کیلوب یاقسونلر-دیدی.

آولنڭ توبه‌ن اوچندن، یوغاری اوچندن، آریاغندن قارغالر بولوننندن ئلله نی قدر بالالر جیبلا باشلادی. شالقان صاقلاب، بورچاق صوغوب؛ آط صاقلاغانده کل‌ده کوموب به‌ره‌نگی پشروب یوروب‌دن طویغان بالالر، بو یاڭا خبرگه ئلله نی قدر شادلاندیلر. بردن آنلرنڭ کوز آلدیلرینده مدرسه‌نڭ موگلی کیچلری، کچی آطنه‌لری کورنگان کبی بولدی؛ بر طوقتامی ئه‌کیه‌ت سویله‌ب طورا طورغان آقصاق کریم نڭ: «بار ایدی دی، یوق ایدی دی» دیب باشلی طورغان حکایه‌لری ایشتلگان کبی بولدی. کچی آطنه کونلری، سبق طڭلا تقانده ملا آبزینڭ یاتقروب صوقدرولرینڭ تـه‌می همه‌سینڭ اچینه یوکورگان بولسه‌ده، شول شاو طاووش بله‌ن اول‌ده اونوتلدی.

میچلر یاغلدی. بر نیچه مالای، بیك اوڭغانلانوب، اشطانلرینی صالوب، ایده‌ن یوارغه‌ده طوتوندیلر. شورلـکلر، کیشته‌لر سورتلدی. صوغشقه حاضرله‌نگان عسکر کبی، مالایلر بو کون سبق یوقلقنی بلسه‌لرده، موینلرینه بوقچالرینی طاغوب کیلدیلر؛ قایسیلری کسه‌لرینه بورچاق طوتروب کیلوب، میچنڭ جوشکه‌سنده قوورا باشلادیلر؛ قایسیلری به‌ره‌نگینی کل‌گه کوموب، پشکانینی کوته‌رگه طوتوندیلر.

حلیم‌ده کیلوب، زور شاکرد پراۋاسی بله‌ن، قایسی‌سینی صو طاشورغه، قایسی‌سینی ایده‌ن یووشورغه، قایسی‌سینی صالام کرتشورگه قوشدی. ایده‌ن یووچیلر آردی؛ میچ یاغوچی‌ده،

طویوب بتوب، آقرتن‌غنه چغوب شلدی. بەرەنگی پشر وچیلر آشاب بتروب چغوب کیتدی. ئلله نی قدر اشسز کیلگان بالا چاغا بو یاگا منظرەدن‌ده طویوب، طارالوب بتدی. یانا طورغان میچ، یوولوب بتمه‌گان ایدەن‌بلەن،حلیم، بر یوغاری اوچ مالایی- سبقداشی بلەن یالغز قالدی. شول چاتور- چوتور یانا طورغان میچ، اوستندن ئلله‌نیندی ایس چغارا طورغان یووش ایدەن آنلرغه، بلطرغی، اوچنچی یلغی مدرسه‌گه کر ولر ینی خاطرلر ینه‌توشوردی. شوندن صولك اوق ایکیسیده بر یولی کبی، «بو یلده شولای بولورمی» دیگان کبی ایتدروب، بر برسینك کوزینه قاراشدیلر. بر برسینی یاخشی آڭلاغانغه، «ئەیدە شهرگه کیته‌مز!» دیب، شهر مدرسەسینك آرتقلقلرینی‌سویلی باشلادیلر. شهر مدرسەسینك بنالرینك زورلغی، ملاسینك قارتلغی، شاکردلرینك صاقالللیلغی... هەمەسی بونلرنی اوزینه چاقرغان کبی بولدی. بونلر شونده اوقوب، شول شاکردلر کبی زور صاقاللی بولونی، شونلر کبی زور کتابلر اوقونی، شونلر کبی ملا بولوب چغونی توشونه باشلادیلر. کوڭلدن هەمەسی بولوب بتکان دیگانده، اول ملاسینك کیته‌رگه رخصت بیرمەوی؛ آنك فاتحه‌سندن باشقه آتالرینك یبەرمەوی، شول مدرسه بولوب طورغانده بونلرنك کیته آلماولری، جانلی کبی کوز آلدینه کیلوب باصدی. شونی نغایتور اوچون کبی، میچده یانا طورغان قارا بغدای صالامی طاغی چتردا ب کیتدی. حلیم، اچندن بر زور نرسه کشف ایتکان کبی، کولوب یبەروب:

— ئەیدە مدرسەنی یاندرامز- دیدی. سبقداش، بر سوز دەشمەینچه چغوب، بیك زور بر قوچاق صالام آلوب کردی‌ده ئەچیلكگه طاشلاب:

— جیل یوق- دیدی. اوزی ئەچیلكده‌گی صالام برله‌میچده‌گی

صالامنی طوتاشدروب، آنی طاغی میچ آراسندەغی اویوب قویغان چبق بلەن‌ده برلەشدردی. شونی اشلەب بترگاچ، ایشکنی بیکلەب چغوب، کورشیلرنڭ لاپاصلری آرتینه باروب باصوب، مدرسه یانا باشلاغاننی کوتەرگه طوتوندیلر.

اوزاق اوتمەدی، تەرەزەدن ایدەنگه اوط توشکانلکی کورندی. حلیملر، بیك تیز کیلوب یتوب سوندرمەسونلر دیب، برده طاووش طن چغارمی طوردیلر. مونه اوط زور آیدی، تگی چبقلرغەده قابقانلغی بلندی. حلیملر:

— اوط بار، اوط بار! مدرسه یانا !- طاووشی بلەن باروب، مدرسەنڭ قارندق تەرەزەلرینی صووروب ارغتدیلر. آندن گورت ایتوب توتونلی اوط کیلوب چقغاچ:

— پاژار، پاژار!- دیب، ایشکنی جیمرە باشلادیلر.

آندن‌ده بوندن‌ده خلق یوکرشه باشلادی. بونلر بیك تیز یتشوب، مدرسەنڭ برده یانماغان ایــو آلدی‌سینی جیمرورگه طوتوندیلر. صولر کوتەروب کروب میچنی واتدیلر. خلفه اوچون حاضرلەنگان بولمەنی جیمردیلر. ایشکنڭ طوپصالرینی قایوردیلر. ئلله نی قدر خلق جییلوب، مدرسەنڭ توبەسینی قایروب طاشلادیلر، اوط سوندی. لکن مدرسه میچسز، ایشکسز، تەرەزەسز، توبەسز قالدی.

حلیم، ایبدەشی بلەن، شول کوننوك، شهر مدرسینه کیتەر اوچون ئەتیلرینی قوتورتا باشلادیلر. اوقورغه مدرسه بولماغاچ، آتالریده راضی بولدی.

میچ توزەتوب، تەرەزەلرگه یاڭا قارندقلر قوروب، توبەسینی یابدروب مدرسەگه کرورگه بیك زور کوچ کیرەك بولغانغه،

حضرت ، مدرسه‌نی کیل‌سی یلغه - جایگه توزه‌تورگه مسابلاب ، مدرسه‌نی جیماسقه بولغانغه، علیملرنڭ کیتووینه‌ده قارشی کیلمه‌دی. علیملرنڭ اویلرنده آلاچا اشطانلر تگله، یواچالر پشرله؛ بورغانلر، منده‌رلر حاضرله‌نه باشلادی.

II

حضرتکه بیك هیبت بر زور قاز، خلفه‌گه اوزون، هیبت، اویده اشله‌گان سولگی؛ اوزینه آشارغه ئلله نی قدر ایکمه‌ك،کومه‌چ، یواچا، ایت، مای، قورت، بال تویه‌لگان آرباغه ئه‌تیسی بله‌ن اوطروب، حلیم شهرگه کیتدی. اوُر یاڭا کولمه‌ك اشطان، اوُر یاڭا ایله‌گان تیریدن تکگان طون حلیم‌گه ئلله نی قدر زورلق بیرگان کبی، آننڭ شهرگه مدرسه‌گه بارو اویی‌ده ئلله نی قدر کوڭلینی کوته‌ردی. اول، شول اویغه صیماغان کبی، اوزینڭ باشنده‌غی فکرلرینی بیلی آلماغان کبی، ئلله‌نیندی خیال‌دیڭزلرنه یوزه‌باشلادی. مدرسه‌ده اوقورغه تییش وقتلرینی‌خاطردن چغاروب، مدرسه‌ده‌گی طورمشنڭ آور بولولرینی کوڭلینه‌ده کرتمه‌ینچه، آولغه شهر شاکردی بولوب قایتونڭ کیفلرینی، اوزینڭ ایده‌ش مالایلری آراسنده آبرنقی بولوب طورولرینی، ملالر بله‌ن، آنلرچه ایتدروب، کتاب سوزی قاتشدروب سویله‌شولرینی اویلادی. قش اوقوب قایتقاچ، ئه‌نیسینڭ مونچه یاغوب قیماق پشروب صیلاولرینی، جیڭگیلرینڭ بوڭار «ملا جان آغای» دیب یورولرینی، اندر آرتنده، اویناغانده، قورصاقلری بله‌ن چیره‌مگه یاتقان ئلله نی قدر مالایلرنڭ، بونڭ شهر مدرسه‌سینی‌سویله‌گانده،بوڭار قزغوب‌قاراب طورولرینی - همه‌سینی کوزدن کیچوردی. اول، شول اویلارینه باتوب، شهرگه باروب یتکانینی سیزمی‌ده قالدی.

طانش میشچانلرده چای اچکاننگ صوگده، طهارت آلوب، قابچقدەغی یاگا قاطانی کییوب، قوینغه قازنی قصدروب، حلیم، ئەتیسی بلەن حضرتگه کیتدی. آق صاقاللی، اوزون آق قاشلی، زور کوزلی، طازا گەودەلی حضرت، اوزینگ کیگ چاپانی، یاشل چیتوگی بلەن، بوکورگان کشیلرگه بتونلەی باشقه، آنلردن ئلله نی قدر الوغ، آنلردن ئلله نی قدر زورکبی طیولدی. حلیم آننگ قولینی اوبوب کورشووندن صونگ، اول حلیمنی کوزی بلەن سوزگانده، حلیم، ارگان کبی، اوزینگ بتون اختیارینی یوغالتقان کبی بولدی. نی قدر کوزینی کوتەروب قارارغه تلەسەده، باشینی کوتەرورگه کوچی یتمەدی. شول مهابتلك آستنده باصلوب طورغانده، حلیم، ئەتیسینگ حضرت بلەن سویلەشووینیدە ایشتمەدی. حضرتنگ، «ملاعبداللەدن اوقور» دیگان سوزینه اویانوب کیتدی. ئەتیسی قولینه تورتکاچ، اولدە قازنی حضرتگه توردیدە، اوزی باشینی کوتەروب قارادی، حضرتدە یاگادن قول کوتەروب:

— الله تعالی علم نافع بیرسون، اهل علما زمرەسینه کرورگه نصیب ایتسون، الله اکبر! - دیب، قول صیپادی. حلیم، آقرتنغه ئەتیسی آرتندن کیته باشلادی. ایشك شاق ایتوب یابلدی.

حلیم، کوزینی کوتەروب، یورتقه قارادی. ایسکی گنه، زەنگەرگه بویاغان اوی بیك شەب کبی کورندی. آننگ اچندەگی طورمشدە، ئلله نیندی، بوکورگان طورمشقه باشقه - شەب، راحت کبی سیزلدی. اولدە بولمادی، کچکنه گنه، آلتی - یدی یاشلك قز باقچەدن چغوب، بونلرغه قارشی کیله باشلادی. حلیم نی اوچوندر، بو قزنی حضرت قزی دیب اویلاب قویوب، قارارغه طوتوندی. اول قزنینگ کییملری باشقەچە، یوزی، توسی باشقەچە کبی بولدی.

اول، رەتلەب آنڭ یوزینه قاراماینچەدە، آنی بیك ماتور ایتدروب اوطورتوب قویدی؛ کوڭلنده ئلله نیندی اویلار یوکره باشلادی: اوقوب بتروب، علم نافع آلوب، شوندی، حضرت قزینی آلو اویی کیلوب باصدی. حضرتنڭ بایاغی، سڭگرلرگه تأثیر ایتکان توسی کوز آلدینه کیلوب، بونی طاغی قورقتوب یبەردی. ئلله نیندی، حضرت رسول توسلی، ابراهیم پیغمبر توسلی، آدم آتا شیکللی زور حضرتنڭ صورەتی بلەن، کچکنه، پخته گنه، اوینچق توسلی گنه قزنڭ صورەتی باشده چوالا باشلادی ـ ایکیسیدە، بونی، ایکی تورلی ایتدروب، قصا باشلادی.

اول، ئەتیسی آرتندن قزوقزو آتلی آتلی، مدرسەگه باروب یتدی. زور ایتدروب، اوزون ایتدروب صالنغان مدرسەنڭ بناسی، آنڭ ئللەنی قدر تزلوب کیتکان تەرەزەسی، اوزینڭ زورلغی، بییکلگی بلەن، بونڭ قوطینی آلدی. شونلر بونی یوتارغه حاضرلەنگان کبی، بونی چاینەرگه جایلانوب قویغان کبی بولدی. اول، قورقوب آرتقه چیگەسی کیلسەدە، کوچینی جییوب، آلغه آتلادی.

مونه ایشك آچلدی. مدرسەدن، ئلله نیندی، صابان طوینده کورەش وقتنده طاووش چقغاچ ایشتلەطورغان شاو کبی گور ایتکان طاووش، بونڭ بتون فکرینی اونوتدردی. اول بیزگەکدەگی کبی قالتری قالتری مدرسەگه کروب باصدی. اوط کبی یانا طورغان کوزلری بلەن، ایدەنگه اوطورغان ئللەنی قدر مالایلرنی، تەرەزه یانینه اوطورغان زور صاقاللی ئلله نی قدر خلفەلرنی، توگەرەکلەنوب جیلوب اوطروب اوقی طورغان ئلله نی قدر یاش اوشمر یکتلرنی ـ همەسینی کوزدن کیچوردی. شول ایسەبسز صانسز مالایلر آراسنده، شول تەرەزه یاڭاغی صایون تزلوب اوطورغان صاقاللی خلفەلر

آراسنده، اول، اوزینی بیك كچكنه، بیك واق كبی حس ایتدی. آثار شونلرنڭ مالایلری‌ده بیك شه‌ب كبی كورندی؛ خلفه‌لری‌ده بیك‌زور، فضائل‌الشهورده‌گی «ابو بکر ورقه» کبی‌طیولدی. اوزینڭ یاڭا طونی، یاڭا قاطاسی‌ده آنلر نقدن ناچار كبی سیزلدی. اول، اوزینی اوزی بته، اری، یوغالا كبی حس ایتدی. مونه، مدرسه‌نڭ تگی باشندن، قارا صافاللی، جیبراغان چیتكلی، اوستینه جیله‌ن صالغان بر خلفه کیله باشلادی. اول، حلیمگه حضرت علی كبی كورندی. ئه‌تیسی بله‌ن خلفه سویله‌شكانده، اول، خلفه‌دن كوزینی آلماینچه قاراب طوردی.

خلفه‌نڭ: «ایسمی نیچك؟ نیلر اوقودی؟» دیب سوزده‌شووی بونی اویاتوب یبه‌ردی. حلیم، اوقوغان كتابلرینی — بارسینی صاناب‌چقدی. خلفه‌نڭ: «یاری، مونه صرفقه توشه‌رسڭ، زورشاكرد بولورسڭ» دیووی، حلیم‌نی آزراق کوته‌روب قویدی: ئه‌تیسینڭ، کسه‌سندن‌یانچغینی چغاروب، بیك‌اوزاق بوطانوب، خلفه‌گه بیرگان صدقه‌سندن صوڭ، «ئه‌یبرلرنی کیتوریك آلای بولسه؟» دیبووی بله‌ن، اش بتكان كبی، حلیم چغارغه بورولدی. اورامغه چققاچ‌ده ئلله نی‌قدرگه‌چاقلی، آنڭ كوز آلدندن شول‌ایكسز چیكسز ته‌ره‌زه‌لر یاڭاغینه تزلگان خلفه‌لرنڭ توسی، شوو ایتوب‌قوّتلی‌اومارطه كبی گورله‌ب طورا طورغان مدرسه‌نڭ طاووشی قلاغندن کیتمه‌دی.

اول، شول ئلله نی قدر کورگان یاڭا نرسه‌لر بله‌ن جیڭلوب، ایزلوب، اویگه قایتقاچ آشاو — اچووینی‌ده اونوتدی. آستدن اوستدن‌گنه آشاب، ئه‌تیسی بله‌ن قابچقلرنی کوته‌روب، مدرسه‌گه کیتدی. ئه‌یبرلرنی اورونلاشدروب، ئه‌تیسی: «خوش ایندی، اوغلم!» دیگانچه، نیشله‌گانینی سیزمه‌گان كبی بولدی. ئه‌تیسینڭ

شول سوزندن حلیمنڭ کوڭلنده، ئله نیندی، ئهیتوب بتره آلماسلق بر کوچ بلهن، ئهنسینی کورهسی، آبزیسینڭ کچکنه قزی بلهن اوینیسی کیله باشلادی. صارق بهرهنلرینی صانیسی، آطلرغه پچهن صالاسی، مالایلر بلهن اوینیسی کیلدی. شونلرنڭ همهسی بر یولی بته کبی، مهڭگوگه بته کبی بولوب، آنڭ قوطی اوچدی. اول، ئهتیسینه: «مین دهقایتام!» دیمهکچی بولدی. لکن طاغی تڭی حضرت، تڭی ماتور قز؛ تڭی خلفهلردن جییلغان، بر ئلله نیندی، کشی می، فرشته می: «قایتمیسڭ!» دیگان کبی بولدی. اول، شول، طاووشقه بویینی صونوب، ئهتیسینه بر سوزده ئهیتمهینچه قولینی صوزدی.

III

حلیمنڭ ایکمهکلرینی، یارمالرینی، اونلرینی، ایتلرینی، یواچالرینی چورما باشینه منگروب قویغاننڭ صوڭنده، خلفه، آڭار میچ بوینده اوقورغه اورون کورسهتدی. مندهرلرینی، یورغانلرینی سهندرهگه قویارغه قوشدی. حلیم، یوکهدن یاصاغان صاندغینی میچ بویینه قویوب، اشطان باووندن آچقچینی آلوب، صاندقنی رهتلهرگه طوتوندی. قاز، کورکهقلملرینی ـ همهسینی رهتلهب قویوب، کتابلرینی آلوب، اوقورغه حاضرلهندی.

ایکندی، آخشام یتکانگه، بر صاقاللی کشی:

— طهارتکه، طهارتکه! ـ دیب قچقرا باشلادی. بتون مدرسه طوروب، تهرهزه طوغریسندهغی بازلرنی آچوب، ایدهن آستندن آغاچ، باقر، چوین قومغانلرنی کوتهروب، موینلرینه سولگیلر چولغاب، طشقه چغا باشلادیلر. خلفه، حلیمنی ده، بر مالای بلهن، طهارتکه چغاروب یبهردی.

بونلر کرگانده، اوزون مدرسه‌نڭ بوینه صفلاب تزلگان شاکردلرنی کوردی. ئلله کم:

— قامت توشه، قامت! - دیدی. شاکردلر، آشغا آشغا، صفلاندیلر. حلیم‌ده، طونینی جایوب، کیلوب اوطوردی. اوزون مدرسه‌نڭ ایکندن ایکینه اوچ دورت صف ایتدروب تزلگان شاکردلر، آکار عید کونلرینی خاطرینه توشوردی. اول، قایسی آق نمازلق، قایسی قامش، قایسی‌سی جیل‌ه‌ن، قایسی کازاکی، قایسی طون، قایسی بیشمه‌ت جایوب اوطورغان صفلرنی کوزدن کیچره باشلادی. شول‌قرق‌توسلی کییمدن یاصاغان‌قراما، اوستینه اوطورغان قرق توسلی کشی بل‌ه‌ن، طاغی بیك مهابت، بیك زور کبی کورندی.

نمازدن صوڭ بیك کوب شاکردلر، قرآنلر آلوب، قچقروب اوقورغه طوتوندیلر.

مدرسه‌نڭ پوچماقلرینه قاراڭغیلق توشدی. قویاش بایودی. آخشام نمازی‌ده شولای قیلوندی.

مونه، بره‌م بره‌م، اوطلر یاغلابا شلادی. کچکنه، زور صاماۋارلرنی کوته‌روب مالایلر طشقه چغا باشلادی. اوزاقلامادی، بتون‌اورونلرده، کچکنه صاماۋارلر یاننده دورته‌ر بیشه‌ر کشی جییلوب، چای اچه‌رگه طوتوندیلر. حلیم‌ده خلفه‌سی یاننده چای اچدی. چایدن صوڭ طاغی:

— یستو نمازی یتدی!- دیب قچقرلدی. طاغی‌طهارتلر آلندی، طاغی نماز اوقولدی. نماز اوقولوب بتو بل‌ه‌ن، بیك زور براش بار کبی ایتدروب، قاضی:

— کیزو، اورون حاضرله!- دیدی. اورطه بویلی برشاکرد، بتون اورونلردن منده‌ر جییوب یوروب، پوچماقغه منده‌ر اویه باشلادی. مدرسه‌گه بتون منده‌ر اویولدی: آلاچا طشلی، سیتسه

طشلی، قارالی قزللی، آقلی آللی، یاشللی توسلی مندەرلردن بر طاو یاصالدی. حلیم، بو قرق توسلی مندەر طاوینه قاراب نی بولا ایندی دیب، ایسی کیتوب طورغانده:

— اُس- اُس !- دیگان بر طاووش چقدی. بتون زور، کچکنه شاکردلر- همەسی آیاقغه قالقدی. ایشکدن، زور آق چالمادن، طار یاقالی طلوبدن، بایاغی حضرت کیلوب کردی. شلت ایتەگان طنلاق اچنده، اول، بایاغی مندەرلر اوستینه منوب اوطوردی. آندن یراقغنه ایتدروب، یارطی دوغا ایتدروب، شاکردلر تزلدی. دوغانڭ اورطەسینه یاشلردن باشلاب، اوچلرینه تابا قارتایا قارتایا، ایڭ آخرلرینه زور صاقالللیلری اوطوردی. بو منظره، حلیمنڭ آلدنده، حضرتنڭ درجەسینی طاغی آرتدردی. حلیم، کوز آلماینچه، بر حضرتنی، بر شاکردلرنی سوزه باشلادی.

مونه درس باشلاندی. بر یاش اوسمر شاکرد اوقی، حضرتنڭ صوراغانلرینه جواب بیره باشلادی. مونه اورطەدن چیتەرەك اوطورغان بر شاکرد ئلله نرسه ئەیتدی؛ آکار برسی جواب بیردی؛ اوچنچیسی قچقروبراق برسوز ئەیتوب قویدی؛ یاش گنه برسی:

— لانسلم، بولماس!- دیدی. حلیم درلدەب کیتدی. شول کوب خلفەلر آراسنده، شول قدر زور حضرت آلدنده، شول، قورقەی قچقرا طورغان شاکردنڭ باطرلغینه ئلله نی قدر قزقدی. مونه طاووشقه طاغی شاکردلر قوشلدی. اوطورغانلرنڭ ایڭ کوبسی سویلەشه، قچقرشا، قچقرغان صایون طاووشینی قوّتلەته باشلادی. بتون مدرسه طاووش بلەن طولدی. مدرسه یازغی جلیدە یاغموردن صوڭ قچقرا طورغان باقالی کولگه، یا ایسه کتوچی یاللی طورغان جیون اوینه ئەورلدی. کمنڭ کم بلەن قچقرشقانی، کمنڭ نی سویلەگانی اونوتلدی.

حضرت، شول مندەر طاوینه ایرنگان کبی گنه سویەلوب، کولوب طورغاننك صوڭنده:

— یەگز، یتدی! - دیب طوقتاب، ئلله نرسه سویلەرگه طوتوندی. بر شاکرد، حضرتگه قارشی، طاغی:

— لا نسلم، بولماس! - دیدی. حضرتنك جوابینه قارشی طاغی ئلله نیلر سویلەرگه کرشدی. طاغی طاووش قوّتلەندی. شولای ایتوب، بر قوّتلەنوب، بر باصلوب، بیش آلتی مرتبه قچقرشقاننك صوڭنده درس بتدی. حضرت چقدی. شاکردلر، تورلیسی تورلی یبرگه اوطروب، اوقی باشلادیلر. قایسیلری لاسکیت صاتارغه طوتوندیلر. میچ یانندەغی مالایلر قایسی‌سی یازارغه، اوقورغه؛ قایسی‌سی اوقوغان بولوب کتابینی آلدینه قویوب، یوقلارغه طوتوندیلر. قایسی خلفەلرنك آلدلرینه، طاغی کچکنه کچکنه دوغالر ئەیلەنوب، شاکردلر اوطوردیلر. طاغی کچکنەرەك طاووش بلەن مناظرەلر باشلاندی.

ئلله قایدن بر آقصاق شاکرد کیلوب حلیم‌نك یانینه اوطروب، قارا، قلم، کاغذ طوتوب:

— یه، سینك اسمك کم؟ قاضی یازارغه قوشدی - دیب صوراشورغه طوتوندی. قایسی آول، کم اوغلیلغی - همەسی صوراشلدی. شوندن صوڭ آقصاق:

— نیچه قاشق کوتەرەسز؟ - دیدی. حلیم آبدراب کیتدی. تیره یاندەغی مالایلر یلمایشا باشلادی. اول شیکلەندی. لکن تگی همان صوراونده دوام ایتوب:

— یه، ئەیت، جماعتکز نیچه؟ کملر؟ ئەتییك، ئەنییك، آبزاك، طوتاك فلان - دیب تۆبچی باشلادی. حلیم، برم برم، همەسینك آتلرینی، ایکی طوتاسینك اسملرینی‌ده ئەیتدی. آقصاق شونی‌غنه کوتکان کبی:

— ئـه ، قاین انی ایـکانسـڭ. میڭا مرضیه‌سینی بیره‌مسـڭ ، زینبنیمی؟ مین سیڭا قزل صابلی په‌کی بیرورمن — دیدی.

طاغی بر شاکرد کیلوب:

— مرضیه مینکی! آفصاق شیطان، سیڭا کم قز بیره‌؟! ئه ، شولای بیت، قاین‌انی؟ مرضیه مینکی بیت؟ - دیه‌رگه اولـگورمه‌دی، برسی چغوب:

— شادرا شیطان، سیڭا قز بیره‌لردی‌می؟! اول مینم یاقداش، مرضیه مینکی!- دیدی. طاغی برسی کیلوب:

— یاری، آلای بولسه، مین سیڭا باجای بولام. زینب مینکی!- دیدی. شاکرد اوستینه شاکرد کیلوب، مرضیه، زینب طوغریسنده قچقرشا باشلادیلر. حلیم، اوزینڭ خطاسینی آڭلاساده، براش‌ده اشلی آلماینچه، قزاروب قالدی. مونه ئلله قایدن برشاکرد کیلوب:

— کیتڭز! مینم یاقداشنی کوچلیسز. نی حال یاقداش؟ مین بیت ئلی سینڭ یاقداش؛ فلان آولنقی...- دیب آلدارغه طوتوندی.

برسی کیلوب:

— مین بیت، یاقداش، سینڭ قرداش. مین سینی بیک بلهم. مین فلان کشینڭ اوغلی... یه ، یاقداش ، یواچا بارمی؟- دیب اشکه طوتوندی. حلیم، برسوز ئه‌یتورگه بلمی، آبدراب قالغانده، برسی کیلوب:

— یـه ، نیک مخدومنی یوده‌ته‌سز؟ سینڭ ئه‌تیڭ چاباتالی حضرتمی؟- دیب، طاغی اشنی قویرتدی. همه یاقدن کوله باشلاغاچ حلیم طوروب کیتمه‌کچی بولدی. برسی:

— قایا باراسڭ، قاین انی؟ آخ زینبم، سینسز طورا آلمامن...- دیب، جرلارغه طوتوندی. طاووش کوبه‌یدی، کولکی زورآیدی.

اورونلرده چارشاولر توشورله باشلاندی. مالایلر، بره‌م بره‌م، سه‌ندره‌گه منوب کیته باشلادیلر. خلفه چغوب حلیمگه‌ده سه‌ندره‌ده اورون کورسه‌تدی. حلیم سه‌ندره‌نڭ ایکڭ قربینه اورنینی جایوب یاتدی. بوکون کورگان کشیلر، ایشتکان سوزلر، آکثار یوقلارغه ایرك بیرمه‌دی. اول، شول سوزلرنی آکثلارغه، شونلرنی سکدرورگه تله‌گان کبی، یاکثادن اویلی باشلادی. مالایلرنڭ «مش - مش» یوقلاولری آنڭ اچینی پوشورا باشلادی. اول، شول قدر کوب کشی آراسنده، اوزینی یالغز سیزدی. ئه‌نیسی، آپالری، اوی ایسکه توشدی،

— آپالر حاضر کیچ اوطرا طورغاندر، آش اوینده شالقان پشه طورغاندر، اورامده یکتلر جرلاب یوری طورغاندر. مین یالغز یاتام. کیتیمی ئلله؟ بتون کشی کوله، بتون شاکرد مصقل‌ایته، «آپاکثی آلام»دی،فلان‌دی. اورون‌ده ناچار- اسسی. آولده مین خلفه بولوب بولمه‌ده طورا ایدم؛ بونده یالغز... دیدی‌ده کوزندن ملدره‌ب یاشی قوییلا باشلادی. یاننده‌غی‌ایده‌شلرینه کورسه‌تمه‌س اوچون باشینی منده‌رگه طقدی. یاش آرتندن یاش کیلوب، جلی جلی یوقلاب کیتکانینی سیزمی‌ده قالدی.

IV

— نمازغه!- دیگان قاتی طاووش، حلیم‌نڭ پشکان قیماق بلەن چای اچه‌رگه اوطورغان ییرندن توشینی بۇلدروب، قیماقنی آلام دیگانده‌گنه آنی اویاتدی. اول قورقوب کیتوب، تیزگنه سیکروب طوروب، اوزینڭ قایده‌لغینی بلمه‌ینچه، یاق یاقغه قارانورغه‌طوتوندی. مدرسه‌ده ایکانینی خاطرینه کیتورگاچ ته‌نی چمرداب اوشوب کیتدی.

آثار بو کون ده، کیچه گی کبی مالایلر کوله‌لر، بو کون ده زوراق شاکردلر، قابن‌انی دیب، اتله‌ر کبی بولدی. طاغی، تگی، توشده کوروب آشارغه طوتونماس بورون اویانغان قیماق، مای اچنده چقرداغان کبی بولدی. آنڭ ایسی بورونغه کیله، آنڭ ته‌می آوزدن کیتمی کبی طیولدی. اچندن: «مونه حاضر جیگگی میچ یافغاندر؛ آپا قیماق آطلی طورغاندر؛ ئه‌نی، ئه‌تی قایتوو ینه، چای اوورنی حاضرلی طورغاندر. مین اویده بولسام، مین‌ده، شول قیماقلرنی آشاب، بال بله‌ن چای اچه‌رایدم. حاضر یوق» دیدی. طاغی کوزینه یاش طغلدی. لکن، حلیم، بیك زور کوچ صرف قیلوب، یاشینی طیوب قالا آلدی. ئه‌یبرلرینی آلای-بولای ره‌تلاب، میچ بویندن مه‌چی کبی سیکروب توشوب، طهارتکه چغارغه حاضرله‌ندی. بازدن قومغان آلوب، ره‌تله‌ب قاراماینچه غنه باشماق آلوب کییوب، طهارتکه چقدی. آشخانه‌ده کشی کوبگه، زورلر کچکنه‌لرنڭ چیراتینی رعایه ایتمه گانگه، حلیم، صو صاووتی یاننده بیك اوزاق کوتوب طوردی. آلورغه ره‌ت یته باشلاغاچ‌ده، آنی:

— ئه‌ی، صو بتدی؛ آبصطاڭ انیسی، بار ئلی، قویی‌دن صو کرت ئلی-دیب، ئلله نیچه مرتبه چغاروب یبه‌ردیلر. صو صاووتی یاننده کشی آزایغاچقنه، صو طوتروب آلوب طهارتکه طوتونماقچی بولسه‌ده، بر زورغنه شاکرد:

— بیر ئلی، انیکه‌ش-دیب قومغانینی آلوب طهارت توزوب، طاغی صووینی بتروب کیتدی. حلیم، طاغی صو آلوب، «تعلیم الصلوة» ده‌غی طهارت دعا ئلرینی همه‌سینی اوقوب، طهارت آلوب مدرسه‌گه کردی. کرووی بله‌ن، ئه‌چیلك بوینده، آقصاق آیاغی بله‌ن طوبوت طوبوت باصوب، آچولانوب یوری طورغان آقصاقنی

كوروركه اولگوره الـمادی- آقصاق بوݣار قاراب:

— ما ݣقا مالای، كشی باشماغینی كییوب چغاسكٔ!- دیدی‌ده یاݣاغینه یالتراتوب یبه‌ردی. حلیم، ایشكـگه باروب به‌رلدی‌ده، اوزینی یولار اوچون ئلله نیلر سویله‌مه كچی بولدی. لكن قورقودن تلی به‌یله‌ندی اول باشماقنی صالورغه اولگوره آلمادی، آقصاق آرقاغه طاغی برنی اوطورتدی. حلیم جلار- جلاماسقنه منوب كیتدی.

یانینه بر مالای كیلوب:

— ئه، ته‌ملیمی؟ آقصاق شیطان، آنكٔ قولی بیك ئه‌چی. بر كون، صاماۋاردن كومر آلغان اوچون، مینی‌ده صوغوب یبه‌ردی، ته‌می طامرلریمه یوكوردی!- دیدی. حلیم، ایشتمه‌گانگه صالنوب، تزلگان صف ره‌تینه باصوب، اوستندن كامز واینی صالوب جایوب، سنت اوقورغه طوتوندی.

نماز بتدی. مدرسه یاقتردی. طاغی صاماۋارلر قویلدی. كیچه برگه چای اچكان بر یاش مالای، حلیمگه كیلوب:

— چایداش، سین، چای اورونی حاضرله؛ مین صاماۋار قویام- دیب چغوب كیتدی. حلیمگه «چایداش» دیگان سوز قزق، كولكی، كیفلی كبی بولدی. اول، برنچی چین آلغان صالدات كبی، اوزینی حاضر الگه‌ریگی حلیمگه باشقه «چایداش» حلیم- زورراغراق ایتدروب حس ایته باشلادی. كوݣلنده ئلله نیندی درد آرتدی- تگی، صاماۋار قویغان مالایغه محبت بیلی باشلادی. كیچه قویلغان تبه‌نه‌ك اوسته‌ل آستندن چینایافلر، چاینیكلرنی آلوب چای اورونی حاضرله‌دی. آندن صوڭ، ئه‌تیسی: «خلفه‌ڭ بله‌ن برگه چای اچه‌رسڭ» دیب بیرگان بال مای صاوتینی آلوب توشه‌رگه اویلادی. لكن چورمانڭ قای توشده ایكانینی اونوتقانغه تگی مالایغه مراجعت ایته‌رگه

بولدی. اول، باشماقنی آلغانده: «تگی آفصاق په رینکی بولماسون»
دیب، بیك فاراب آلوب، صاماؤار قویوچی مالای یانینه چقدی.
ئلله نی قدر تزلگان صاماؤارلر بونك هوشینی آلدی. اول شونلر
آراسنده تگینی ازله‌ب طابوب:

— چایداش، ئه‌یده ئلی، بزنك چورمانی کورسه‌ت ئلی؛ مین
ئه‌یبر آلام‌دیدی. «چایداش»دیگان سوزنی ئه‌یتکانده، حلیم، طاغی
اوزینی اوزی شاکرده‌ك ایتدروب حس ایتدی. باروب بال
ماینی‌ده آلدی. صاماؤار کردی. چایگه اوطورلدی. حلیم بال مای
صاووتینی آچوب خلفه آلدینه قویدی. اوزی نیچك ایتدروب
خلفه‌گه «آشا» دیب ئه‌یتورگه آبدراب طورغانده، خلفه:

— بو باریمزغه‌ده‌منی؟ — دیدی. حلیم:

— ایبو- دیب باش‌ای‌دی. خلفه، باشلاب، باشقه‌چایداشلرگه‌ده:

— آشاگز! — دیدی. تگی‌صاماؤار قویغان چایداشکه، حلیم،
ترسه‌گی بله‌ن، «آشا!» دیب، تورتدی.

چای بتدی. شاقتی بال مای کیموسه‌ده، «چایداشلك» اسمی
اول کیمچیلکنی‌گنه طوتوردی. چای یانینی جیشدرغاچ، حلیم، بال
ماینی ایلتورگه کوته‌روب چقغانده، تگی مالای: «طاغی برگه،
چایداش» دیب، آنك بله‌ن کیتدی. آنده منو بله‌ن:

— مین ئلی خلفه آلدنده اویالدم؛ قایا ئلی، بیرئلی، آزراق
بال مای آشیق ئلی- دیب، کسه‌سندن برکیسه‌ك ایکمه‌ك چغاردی.
تگینك بیك ته‌ملیله‌ب آشاووینه قزغوب کیتوب، حلیم‌ده کسه‌سندن
چالغی په‌کینی چغاروب، قابچقدن ایکمه‌کنی کیسوب آلوب، اول‌ده
آشارغه طوتوندی. آشاب بتوب، آوزلرنی سورتوب، ایکی چایداش
توشه‌رگه اولگوره آلمادیلر، خلفه، حلیمنی چاقروب:

— طهارتڭ بارمی؟ سبقغه توشه‌رساڭ ـ دیدی. حلیم بارلغی بلەن یوقلغی حقنده شبهه‌لەنگانگه، «بار طهارت آلوب کر!» دیب، چغاروب یبه‌ردی. حلیم، تیز گنه طهارت آلوب کروب، بیتلرینی سورتور ـ سورتمەس کیلوب تزله‌ندی. آنڭ یانینه طاغی باشقه‌لرده تزله‌ندی. خلفه، بونڭ کتابی یوقلغینی بلوب، «مونه شونڭ بلەن برگه اوقورسز» دیب، تگی «چایداش» مالاینڭ زه‌ڭگه‌ر کاغدگه یازغان کتابینه کورسه‌تدی.

سبق باشلاندی.

۷

— بسم الله الرحمن الرحیم. بدان اسعدك الله تعالی فی الدارین. یه، نیك مصنف، رحمة الله علیه، کتابینی بسم الله ایله باشلاغان؟ چونکه حدیث شریفده ئه‌یتکان: «کل امر ذی بال لم یبدأ بسم الله فهو ابتر». یه، شونی ئه‌یت! ـ دیدی. حلیم شونی برقات ئه‌یتکاننڭ صوڭنده، خلفه:

— یعنی مثلا، آنڭ معنی‌سی ایندی، هر امر ذی بال درکه، بسم الله سز باشلاندی ـ ابتر در.

حلیم، بو سوزلردن بر نرسه‌ده آڭلاماسه‌ده، خلفه آرتندن بونی‌ده ئه‌یتدی. خلفه، طاغی:

— یه، نیك مصنف، رحمة الله علیه، «بدان» دیب باشلادی؟ نیك «دان»غنه دیمه‌دی؟ چونکه، بدان ـ «بیك بل» دیگان سوز؛ دان ـ «بل» دیگان سوز. مصنف، رحمة الله علیه، مبتدی‌نڭ بیك بلووینی تله‌گان بولا. شولای بولسه، نیك «بخوان» دیمه‌دی؟ نیك «بدان» دیدی؟ ـ دیب، دوام ایتدی.

حلیم‌نڭ اچی پوشوب اوبینه قایتاسی کیلوب کیتدی. اول اچندن گنه: «قایدن بلیم مین آنڭ نیك آلای دیگانون؟ مین اول مصنف، رحمة الله علیه‌نی کورگانم یوق!» دیمه‌کچی بولدی. لکن خلفه‌نڭ بیك جدی توسی آگار ایرك بیرمه‌دی. خلفه:

— جواب ـ چونکه: «از خواندن دانستان لازم نمی آید، بلکه، از دانستان خواندن لازم می آید». یعنی: «اوقومقدن بلمك لازم توگل، بلکه، ـ بلمکدن اوقومق لازم‌در». یه، نیك «اسعدك الله تعالی فی الدارین؟». «فی الدارین» دن مراد نرسه؟ ـ دیدی.

حلیم طاغی بر نرسه آڭلامادی. نی قدر طرشسه‌ده آڭلاما‌یه‌چغینی اوطورتوب قویوب، طڭلاودن‌ده کوڭلی قایتدی. طاغی خلفه، ئلله نیندی بو آڭلاماغان تلده، ئلله نیلر سویله‌دی‌ده سبق بتدی. حلیم کسه‌سندن اوچ تینلکنی آلوب خلفه‌گه طوتدردی. طاغی «علم نافع بیرسون!» دیب، دعا قیلغاننڭ صوڭنده خلفه بایاغی چاید اشکه کورسه‌توب:

مونه بونڭ حاشیه‌سی باردر؛ شوندن کوچروب یاز! ـ دیدی.

حلیم، طوروب کیتوب، خلفه سویله‌گانلرنی خاطرینه کیتورمه‌کچی بولدی، هیچ بر نرسه کوڭلینه توشمه‌دی. اول نیشلرگه بلمی طورغانده، مونه‌تگی «چاید اش» ملاینڭ کوزینی آزراق یوموبراق، خلفه آلدنده:

فَرَّ فَرَّا فَرُّوا

فَرَّتْ فَرَّتَا فَرَرْنَ

فَرَرْتَ فَرَرْتُمَا فَرَرْتُمْ . . .

دیب کویله‌وینی ایشتدی. شول کویگه قزغوب، شونی طڭلی باشلادی. اول، آگار قزق توسلی، ماتور توسلی، یاط توسلی کورندی.

اول: «اوزمده مونه شونك كبی „فر فرا فرو“ دیب اوقی باشلارمن» دیب، کیلەچك امیدی بلەن لذتلەنه باشلادی. بتون دنیانك حکمتی شول «فر فرا فرو» دیب اوقودەغنه کبی طیوالدی. اول تگی «چایداش» چقغاچ، آنك حاشیەسینی آلوب، صاندغینی آچوب قلم اوچلاب، کوچرورگه طوتوندی. کوچروب بتکاچ، مدرسەده مالایلر بیك کوبەیوب کیتکانگه، سەندرەگه منوب شول سبقنی یادلارغه طوتوندی.

مونه طاغی «اُس - اُس» دیگان طاووش چقدی. حلیم تیز تیزگنه سەندرەدن توشدی. خلفەلر، زورراق شاکردلر، کتابلر کوتەروب تگی مدرسەگه چغا باشلادیلر. مدرسەدە مالایلرغنه قالدی. اوزاق اوتمەدی - بر شهر مالایي کسەسندن قوبوز آلوب اوینارغه طوتوندی. آنك یانینه ئلله نی قدر مالای جییلدی. ایکنچی پوچماقده «کم صوقدی؟» اوینارغه طوتوندیلر. میچ بویندە «اوغری طوغری» اوینارغه باشلادیلر. ایکی مالای، زور خلفەلر کبی بولورغه تلەب، بویرلرینه طایانوب، مارشاۋ ایت ایتەرگه طوتوندیلر. بر مالای برسینی آط ایتدروب طوتوب، سولگی بلەن جوگەنلەب چابدروب یوری، میچ یانینه کیلوب: «می - ها - های!» دیب، مالایلرنی تیبه باشلادی. بر مالای، سەندرەدن توشکان مندەر بلەن، تگی آطقه صوقدی. برسی طاغی سەندرەدن مندەرلر طارتوب آلوب، تگی مالایغه صوقدی. برسی سولگیسینی ایشوب، بارسینی‌ده قینی باشلادی. بر مالای، تیزگنه مەچی کبی اورمەلەب منوب کیتوب، سەندرەدن ئلله نی قدر مندەر توشوردی. مالایلرنك آلا آلغانی - بارسی‌ده مندەرلر آلوب صوغشورغه طوتوندیلر. حلیم الگەری تیك طورسەده، بتون مالای قاتشوب کیتکاچ، اول‌ده بر مندەر آلوب صوغشورغه طوتوندی.

صوغش قزدی. اور ونلرده‌غی منده‌رلرده توشورلدی. بتون مدرسه طوزدی؛ طوزان اوینی باشلادی. مونه بر مالای: «قاضی کیله!» دیب قچقردی. ایشتوب‌ده اولگورمه‌دیلر- بر صاقاللی شاکرد کروب:

— آهمقلر!- دیب قچقردی.

همه مالای باصقان ییرلرنده‌قاتدی: قایسی‌سی- منده‌ر کوته‌رگانچه، قایسی‌سی- یغلغانچه، قایسی‌سی طارتشقانچه قالدی.

— کم باشلادی؟- دیب قچقروب همه‌سینی‌ده صوراشا باشلادی. بارسی‌ده برسی اوستینه برسی ئه‌یتوب، اوطوز- قرق مالاینی جیبوب، «یاط!» دیب صوزوب یاتقردی. حلیم‌نڭ قولنده منده‌ر بولغانغه، اول‌ده اله‌کدی. چاژ- چوژ صوغارغه طوتوندی. مالایلر:

— قاضی آبییم، قاضی آبییم!- دیب چابالانورغه، یالنورغه طوتوندیلر. قاضی، ایشتمه‌گان کبی، چاژ- چوژ صوغووند‌ه دوام ایتدی. حلیمگه کیلوب یتکاچ:

— صاصق، مانقا، کیلوب یتمه‌گان...- دیب، آچولانوب، صرط بوینه صزدی. حلیم‌نڭ کوزلرینه اوطلر کورندی. ته‌نی جلان ته‌نی کبی بر جییلورغه بر صوزلورغه باشلادی. طاغی چاژ ایتدروب اله‌کدردی. اول:

— قاضی آبییم، مین اویناما‌دم...- دیه‌رگه اولگوره آلمادی- اوچنچی، دورتنچی طامدی. کوزدن مولدره‌ب یاش کیتدی. اوط کبی یانا طورغان آرقانی قاشی میچ یانینه باروب اوطوردی. همه کشی اوقوغان بولوب اوطورغانغه، اول، یازغان یارووینی آلوب اوقورغه طوتوندی. لکن کوزگه سبق کورنمه‌دی. یوره‌ك سیکره، کوڭل اوینی باشلادی، قایتاسی کیلو طاغی قوّتله‌ندی. اول، کوزلدن آقغان یاشینی طیا آلمایچه سه‌ندره‌گه منوب، طاغی بالاوز

صغارغه طوتوندی.

حضرت چغوب، طاغی نماز، چای وقتی یتدی. طاغی مدرسه ایسکی حالینی آلدی.

VI

ایرته‌گیسی کوننی، حلیم، آغاچ چیله‌ك قومغان کوته‌روب، «چایداش» بله‌ن چای صوو ینه کیتدی. اول آنده، «چایداش» نڭ وباشقه شاکردلرنڭ تگی یاق روس مالایلری بله‌ن صوغشوو ینی‌ده قاراب طوردی. صوغشو آنڭ ئلله نیندی سکگرلرینه تأثیر ایتوب، بونڭ‌ده دردینی قزدرسه‌ده، بردن کیچه قاضینڭ قامچیسینڭ ته‌می کیتمه‌گانگه، ایکنچیدن صولاب صوغشورغه اویره‌نمه‌گانگه، قاراب طورو بله‌ن قناعتله‌ندی. صودن قایتقاچ صاماڤار قویارغه‌ده اویره‌ندی. چایداشلرنڭ اسملرینی بلوب آلدی. قایسی‌سینه «آبزی»، قایسی‌سینه «چایداش» دیب اونده‌شورگه کیره‌ك ایکانینی‌ده‌توشونوب، آنلرنی درجه درجه‌گه بۇلدی.

سبق‌ده یاخشی بارا باشلادی، شول ئلله نیندی په‌ری تلی بله‌ن اوقورغه‌ده قلاق آلشونا، کوڭل اویره‌نه باشلادی. «ضرب ـ بروزن چیزست، بروزن فعل. چون فعل؟ بنا برین که...» دیگان سوزنڭ «برین که» سینی به‌ره‌نگی‌گه اوخشاتوب، بردن آچوو ینی کیتورسه‌ده، ایکنچیدن آولده میچکه ته‌گه‌ره‌تکان به‌ره‌نگینی ایسکه توشوروب، اوینی صاغندرسه‌ده؛ قرده آطلر صاقلاغانده، قارا بغدای صالامی کلینه کوموب پشورگان به‌ره‌نگینی خاطرگه کیتروب، قرنی، قرنڭ ماتور چه‌چه‌کلرینی، ئلله نی قدر تورلی توسده، تورلی طاووشده‌غی قوشلرینی، ئلله نی قدر ماتور، ماتور بیزه‌کلی کوبه ـ

له‌کلرینی، چبنلرینی کوز آلدینه کیتروب، آنی اوزاقغه، اوزاقغه ـ مدرسه‌دن ئلله‌نیچه مك چاقروملر یراق ییرلرگه آلوب کیتسه‌ده، اول، طاغی شول صاصی مدرسه‌ده، شول آڭلاماغان: «بنابرین که...» لرگه قایتوب توشه‌رگه، طاغی شونلر بله‌ن باشینی طوتروغه اویره‌ندی. کون اونکان صایون، اول، کتابنڭ اچینه کره بارا، کون اونکان صایون مدرسه‌نڭ حالینی اویره‌نوب، مدرسه‌نڭ چن شاکردلکینه یاقنلانا باردی.

مونه کچی آطنه کون‌ده یتدی. اویله‌دن صوڭ سبق بتدی. حلیم، ئلله قایچان قویشقان وعده بوینچه، «چایداش» بله‌ن یوروركه، شهر قارارغه کیتدی. شهرنڭ زور زور یورتلری، کیڭ اوراملری آنی یوتارغه حاضرله‌نگان کبی بولدی. اول، همه اوچراغان بر کشیدن قورقوب، آلغه بر آطلاغان صایون آرتینه قاراب، برنی‌دن قورقمی ـ اوزاوینده کبی حس ایته طورغان «چایداش» آرتندن کیتدی. اوزون اورامار اوتلدی. ئلله نی قدر زور زور یورتلر آرتده قالدرلدی.

مونه بازار کورندی. ئلله نی قدر کیبتلرده، ئلله نی قدر زور کومه‌چلر طوتورلغان، ئلله نینندی تورلی توسده پره‌ننیکلر، کانفیتلر بانکه‌لرغه‌تزلگان؛ ئلله‌نینندی زور زور ایشکلی کیبتلرده‌شورلکلرگه قزل ماللر اویلگان؛ دوگیلر، چایلر، شیکه‌رلر، یمشلر، یاشچیك یاشچیك‌تزلوب‌قویلغان. یمشلری، کانفیتلری، قالاچلری حلیم‌نڭ‌ته‌ملی طاماقلغینی قطقلاغان کبی، شونده‌غی، ئلله نینندی توسده، آللی ـ گولی کورنه طورغان سیتسه‌لرده آنی قزقدردی: اول، شونلردن اوزینه کازاکیلر تکدره‌سی، شونلردن آپالرینه بوله‌ك کولمه‌کلر آلاسی کیلدی. ایشك تو بنده باصوب طورا طورغان یاخشی کینگان

یکتلردن قورقوب، اویلانوب. اول، بر اورامنڭ اورطەسندن‌غنه قاراب؛ بر ایکی مرتبه اوتدی.

مونه «چایداش»، آنی: «ئەیدە، ئەیدە» دیب، مارجا رەتینه آلوب چقدی. کچکنه‌گنه کیبتلردە‌گی قالاچلر، کانفیتلر، ماتور ایتدروب - آوزندن صو آغزا طورغان ایتدروب قویلغان یمشلر، بونی بتونلەی بیلەدی: شونلرنی آشاسی کیلو، آلاسی کیلو بتون جانینی، تەنینی سحرلەدی. اول آیاق اورە، باصقان یيرندن کیته آلماسلق درجەگه کیلدی. بوکارچه بیك وقارلی یوری طورغان «چایداش»دە، بوندە کیلگاچ، ایزلدی؛ اولدە شونلرنڭ ایسی توسی بلەن ایسردی. حلیمگه قاراب:

— ئەیدە مالای، شونلرنی آلیق — دیدی.

حلیم، کوکلندن، اوزینڭ کسەسندە‌گی ۱۷ تین آقچەنڭ نی قدریسینی طوتارغه ممکن ایکانینی اویلاب، ایکی تین قربان قیلورغه ممکن ایکانلکینی آڭلادی. شول ایکی تینگه نرسه آلورغه کیرەك ایکانلکینی کیڭاش ایتەر اوچون پوچماقغه طوقتادیلر. کوڭل بلەن: اروك یمشی، چیکلەوك، کانفیت، بیك ماتور ایتدروب طورا طورغان ئەتەچ توسلی پرەننیك آلاسیلری کیلدی. بیك اوزاق سویلەشوب بر قرارغەدە کیلمەگاچ، ایکەولەب، جوان بر مارجایانینه کیتدیلر. «چایداش»، بیك هوالانوب، روسچه: «توتکه...» دیب، سویلی باشلادی. مارجا، ایکی تینگه یا اوروك‌گنه، یا کانفیت‌گنه، یا ئەتەچ‌گنه بیرمەکچی بولدی. «چایداش»، جلاغان‌طاووش بلەن: «توتکه، دای...» دیب صوری باشلادی. مارجا، آچولانوب، قووب یبەردی. بونلر بیك اوزاق آرتلرینه قاراماینچه یوکوردیلر، بازارنڭ چیتینه چقغاندەغنه، آرتلرندن کیلمەگاننی بلوب، طاغی

کیگاش گه طوتوندیلر. «چایداش» حلیمگه اوچ تین بیر ورگه دیملی باشلادی. حلیم‌ده، برلی ایکیلی بولوب طورغاننك صوڭنده، اوچ تین اوك قربان قیلورغه راضی بولدی. طاغی باروب بر آقصاق اورصدن صاتولاشا باشلادیلر. صاتولاشا صاتولاشا اورص، بر ایکی اوچ چیکله‌وك، اوچ دورت کانفیت، بر ئه‌ته‌چ بیردی. بونلر تیین طوتقان کبی کیفله‌نوب کیتدیلر.

کانفیت، چیکله‌وك بیك تیز بولیندی، بیك تیز آشالوب ده‌بتدی. لکن حلیم‌نڭ آوزنده ئه‌للا نی قدر ته‌م قالدردی. حلیم، عمرنده بوندن‌ته‌ملی کانفیت آشاماغان کبی، بوندن‌ته‌ملی چیکله‌وك کورمه‌گان کبی بولدی. ره‌ت ئه‌ته‌چکه کیلوب یتدی. ئه‌ته‌چ کانفیتدن‌ماتور، چیکله‌وکدن کورکام بولغانغه، اول، بارسندن‌ده ته‌ملی کبی طیولدی. اول اوزینڭ قزل بویاولری بله‌ن، اوزینڭ ماتور توسلری بله‌ن، بونلرنڭ ایکسینڭ‌ده آوزلرندن صو آغزا باشلادی. ایکیسی‌ده، اچلرندن گنه: اوزی گنه آشارغه، اوزی گنه آشاب بتروگه یوللر، هیله‌لر قورا باشلادی. حلیم: «مینم آقچه‌مه آلنغان، مین گنه آشارغه تییش!» دیب اویلی باشلادی. «چایداش»: «مین صاتولاشوب آلماسام آقصاق اورص بیرمی ایدی، میڭا تییش» دیب، فکر یوروته باشلادی. بیك اوزاق ئه‌ته‌چگه قاراب بارغاننڭ صوڭنده:

— چایداش، ئه‌یده آشیمز — دیدی. حلیم:

— یوق، مین آنی اویگه آلوب قایتام — دیدی. «چایداش»:

— ئه‌للا اول سینکی دیب بلدڭمی؟! آقصاق اورص مینم اوچون‌گنه بیردی. اول مینم طانش. بلطرده مین آندن گونباغش آلغان ایدم- دیب قچقرشورغه کرشدی. اورام اورطه‌سنده بونلر صاتولاشا باشلادیلر. بارا طورا طاووش قوّتله‌ندی. «چایداش»، قزوب کیتوب، حلیمگه:

— موڑیك! ـ دیب اتوب یبه‌ردی. حلیم، آچولانوب، آرتندن باروب صوقدی. تگی‌ده، بور چده قالماینچه، جوابلاشورغه‌طوتوندی. صوغش کیتدی: بر حلیم تگینی یغوب، بر «چایداش» حلیمنی یغوب، شاقتی صوغشدیلر. ایکیسی‌ده آروب بتوب، بورونلری طوگوب، اورامنڭ ایکی یاغندن اورشوشا کیتدیلر.

حلیم، یانا طورغان یا گاقلری اوچون آچووی کیلسه‌ده، تگی، «چایداش» اوغان چاچ‌توبلری ئلی همان آورتسه‌ده، «ئه‌ته‌چ مینده شول!» دیب، کوگلینی جواتماقچی بولوب کسه‌سینه طغلدی. نی کوزی بله‌ن کورسون ـ ئه‌ته‌چ واتلوب، اشدن چغوب بتکان! بونی کوروب حلیم قاندی. آنڭ آیاغی آتلی آلمی باشلادی. اول، اوچینه ئه‌ته‌چ واتقلرینی آلوب، قولنده ئه‌یله‌ندره باشلادی. «چایداش»ده، ئلی گنه شه‌م یاندروب صوغشقاننی اونوتوب، حلیم یانینه کیلوب واتلغاننی کوروب، قایغرشورغه‌طوتوندی. آخردن، حلیم:

— مونه سین واتدڭ! ـ دیب سوز باشلادی. «چایداش»:

— مین توگل سین! سین! مین توگل، سین! ـ دیب، طاغی قزولانا قزولانا، اورشوشا کیتدیلر. یولده بارغانده بره‌مله‌ب بره‌مله‌ب ایکسی‌ده واقلرنی آشاب باروب، مدرسه‌گه بارغانچه آشاب بتردیلر. اورششورغه سوزده بتدی. ایکیسی‌ده، برنی‌ده بولماغان کبی، طاغی دوستچه سویله‌شورگه طوتوندیلر. «چایداش»:

— مونه مینم ئه‌تی کیلگاچ، مین کانفیت آلدریم ئلی، کورورسڭ‌نیندی بولور! ـ دیب، کیله‌چك پلانلرینی‌قورا باشلادی.

مدرسه‌گه یتلدی. زور بر «چایداش»، بونلرنی:

— قایا یوریسز؟ کالپانیه‌غه حاضرله‌نورگه‌کیره‌ك ـ دیدی.

«چایداش»، باصقان اورنده:

— کالپانیه، کالپانیه!- دیب سیکره باشلادی. حلیم، «کالپانیه» نڭ نرسه ایکانینی بلمه‌گانگه، اول کالپانیه، «شولای سوینورلك نرسه ایکان صوڭ؟» دیب، تیره‌یاقغه قارانا باشلادی. بتون مدرسه اوزگه‌رگان وبتون شاکردلر اورونلرینی آلوب چغوب، منده‌رلرینی، یورغانلرینی سلکه‌لر؛ بتون شاکردلر شورلکلرنی، ایده‌نلرنی پاکلیلر؛ ئلله نی قدر چیت مدرسه‌نڭ زور شاکردلری کروب، ئلی بر اورونغه، ئلی بر اورونغه کیلشوب سویله‌شه‌لر؛ «کالپانیه» دیگان سوز آوزلرندن توشمی. مالایلر چیله‌ك چیله‌ك صوطاشیلر. بر پوچماقده مناظره قیلشقان شاکرد بله‌ن طاغی بر نیچه‌سی یمش ئه‌رچیلر؛ بر نیچه کشی ایت طوریلر؛ ئلله نی قدر مالایلر دوگیدن قابقلرینی آرچیلر. بتون مدرسه ئلله نرسه - بیك زور بر اشگه حاضرله‌نه، بتون دنیا قاینی؛ بتون شاکردلرنڭ کوزی، یوزی کوله. حلیم ده، نرسه ایکانینی بلمه‌سه‌ده، اول‌ده شول شادلق بله‌ن کومله؛ اول‌ده، شونلر کبی، تیز تیز اشلی، تیز یوری باشلی: بر کمگه قارشی کیلمه‌ینچه صوغه بارا، آشخانه‌غه اوطون کرته، طاباقلر یووا.

مونه کیچ‌ده بولدی. حلیم تگی «چاپداش» دن: «اویون‌ده بولا» دیگان سوزنی ایشتوب، باشنده اول صابان طویی کبی بر نرسه ایتدروب اویلی باشلادی.

اوطلر یاغلدی. شاکردلر همه‌سی‌ده یاڭا کولمه‌کلر، یاڭا کازاکیلرنی بوقچه‌لردن آلوب کیینورگه طوتوندیلر؛ خلفه‌لر یاڭا چیتکلرنی کیدیلر، ایسلی مایلر سورتوندیلر؛ مالایلر یاڭا اویوقلرنی، یاڭا چیگولگان کل‌پوشلرنی کیدیلر. بتون مدرسه به‌یره‌م حالینی آلدی. شاکردلر چولانلردن، چورما باشلرندن، قوناق اویلرندن

باللر، مایلر، جواچالر، چه‌کچه‌کلر (*) طاشورغه‌باشلادیلر. بازاردن پره‌ننیکلر، کانفیتلر، «آپتیك آستلری» (**) کیتروکه طوتوندیلر. هرکون سبق طـګلانقانده صوغلا طورغان، بر ئلك نیندی مخدوم‌ده بیك شه‌به‌یوب یوری. ئه‌نه تگی آقصاق‌ده، اوزینی اوزی بیك زور ایتدروب، هرکشیگه‌قوشوب، امر ایتوب یوری. بر ناچارغنه‌ده، طازغنه شاکرد‌ده، صابان طویی استارستاسی کبی، اوزی سبق اوبره‌ته طورغان شاکردلرنی قوشوب، تیرگه‌ب یوری. آنده بونده چڑ- پڑ قوبز کویله‌ولرنی‌ده، خلفه‌لر، ایشتمه‌گانگه‌صالونالر. قاضی‌ده نماز وقتی یتکاننی بلمه‌گان کبی، «نمازغه!» دیب‌ده قچقرمی. کچکنه مالایلرنڭ قچقروب سویله‌ولرینه خلفه‌لر آچولانمی، آنلرنڭ باشماق کییوب چغولرینه‌ده قیزمی، «آبصطاك انیسی!» دیب حلیم‌نی‌ده قیبرصتمی. هر نرسه ایکنچی توس آلدی. زور، کچکنه، خلفه، شاکرد بتدی- همه‌سی کالپانیه‌غه حاضرله‌نوچیگه ئه‌ورلدی. زور «چایداش»ده حلیم بله‌ن کیکاش ایتشوب، چورمان‌دن آنڭ بالیی آلوب توشوب، حاضرله‌گان چیناپاقلریانینه قویدی.

اورونلر حاضرله‌ندی. مونه جیګلری صزغانغان بر شاکرد، کروب:

— پلاو اولگوردی!— دیب قچقردی. بو سوز، زور بر کامادا کبی، بتون شاکرلرنی آیاقلرندن فالقتدی. صوغش کاماندا‌سی بیرلگاچ، صالداتلرنڭ ملطقلرینه تابایوکرگانلری کبی، همه‌سی صاندقلردن، شورلکلردن قاشقلرینی آلدیلر. قاشقلرنی

(*) چه‌کچه‌ك - قـاق توش. (**) شول شهرده کاندیترسکی آپتیك آستنده‌غی بر آده بولماغان بتون کاندیتر ئه‌یبرلری «آپتیك آستی» اسمی بله‌ن یوروتله ایدی.

کورگاچ، حلیم، اوزینك قاشغی یوق ایکانینی بلوب آبدراب قالدی. آنك قاشقسز آشی آلمی قالو اویی باشینه کروب اوطروب، آنك جلاتاسینی کیتره باشلادی. اول نیشلەرگه بلمی طورغانده، بر «چایداش» کیلوب:

— قاشغك بارمی؟— دیب صوراب، «یوق» دیگان سوزگه:

— ئەی، مالای، نرسه آوزگنی جەیوب اوطوردك؟ مونه حاضر آشامی قالاسك! بار، ئەنه کچکنه چینایاق اوستون آل!— دیدی. حلیم، بیك زور مسئلەنی حل قیلغان کبی، شادلانوب کیتوب، چینایاقنی آلوب کسەگه طقدی. تگی مدرسەلردن قاشقلر کوتەرگان شاکردلر جیبلا باشلادی. مدرسه طولدی. اوچ دورت بیرده اورونلر جایلدی: بر بیرده خلفەلر اوطرشدی؛ ایکنچی بیرده یاش اوسمرەکلر اوطرشدی؛ اوچنچی بیرده، جماعت سەکیسینه بیك اوزون صوزلوب، مالایلر اوطوردی. حلیمده، «چایداش» بلەن برگه، تگی مالایلر آراسینه کروب اوطوردی. همه کشی پلاو کوتەرگه طوتوندی. حلیم، اوز ایبدەشلرینی گوزدن کیچورگاچ، تگی یاش اوسمرلرنی قارادی؛ آنلر آراسنده بونلر کبی گنه کچکنه مالاینی کوروب:

— چایداش، اول تگی مالای نیك آنده اوطورغان؟— دیب، صورادی. یانندەغی تگی اوی مالایی:

— ای، جدید اول. کچکنه بولسه ده اول تەتی گنه، ایساءوجی خوان!— دیدی. حلیم، بو بولیشونك یاش بلەن توگل ایکانینی کوروب، اوز ایبدەشلری آراسنده، بو، سبقی بلەنده بر درجەده ایکانینی کوروب، اوزینی اوزی یاخشیراق حس ایته باشلادی.

مونه زور طاباق کوتەروب برشاکرد کیلوب کردی. پلاو ایسی بوروننی یارا، آوزغه صولر آغزا باشلادی— آشاسی کیلونی

قطقلادی. شاکرد ایلوب، صغلوب، خلفه آلدینه ایلتوب قویدی. آنڭ آرتندن برسی طاغی کوته‌روب، طاغی تگی یاش اوسمرلرگه قویدی. آندن‌صوڭ بونلرغه تابا ایکی شاکرد کیلوب، ایکی‌باش‌غه ایکی‌طاباق‌اوطورتدی. پلاونی کورو بله‌ن مالایلر بردن‌طاشلانماقچی بولغانغه، قاضی:

— طوقتاڭز، خلفه‌لر بله‌ن برگه باشلارسز. آفرن‌غنه، انصاف بله‌ن‌گنه آشاڭز، همه‌ڭزگه یته‌رلك، طاغی پلاو بار- دیدی. بتون مالای پلاوغه قاراب، کوچکه‌گنه اوزلرینی طیوب طوردیلر.

مونه بر خلفه‌نڭ «بسم الله...» دیگان طاووشی ایشتلدی. مالایلر بردن‌طاباقغه قابلاندیلر. قاشقلر به‌رلشدی، چینایاقلر واتلدی. حلیم بر چینایاق طوتروب آلوب آشارغه طوتوندی: پلاو شول قدر ته‌ملی کورندی، آنڭ ته‌می بتون مدرسه‌ده‌گی کیفسزلکلر: قاضی‌نڭ صوقدرولرینی، آقصاق‌نڭ قیناولرینی، شاکردلرنڭ اورته‌ولرینی- همه‌سینی اونوتدردی. بر نیچه مالای چینایاقلرینی‌واتوب، آشی آلمی قالوب، جلاشورغه طوتوندیلر. همه‌سی قزو قزو آشاب بر مینوتده طاباقنڭ توبینی یالتراتدیلر، بر باطرراغی:

— قاضی‌آبی، بتدی- دیب قچقردی. حاضرله‌نگان پلاو یانده طوراطورغان بر شاکرد، طاغی بونلرغه بره‌ر طاباق کیترو‌ب آفتاردی. طاغی، آلتی بله‌ن ایگون‌صوغو چیار کبی، پلاونی‌صوغوب‌طاشلادیلر. حلیمگه بو پلاو اول قدر اوك ته‌ملی توگل توسلی طیولدی. اول، اوّلگی کبی اوك آلورغه آشقمادی، طرشمادی. مونه بوده بتدی. تگی شاکرد، طاغی کیلوب قاراب، خلفه‌لردن قالغان پلاونی بونلرنڭ آلدینه آفتاردی. حلیم، نفسینه بولشوب طاغی بر چینایاق آلسه‌ده آشاب بتره آلمادی. ئلله نی قدر مالای طویوب قالـدی؛ بر نی

قدریسی گنه آخرینه قدر آشی آلدی.

آش بتدی. اورونلر جیشدرولوب آلندی. چالتور- چولتور چینایاق، چاینیك طاووشی کوته‌رلدی. چای اورونلری حاضرله‌نورگه طوتونلدی. مالایلر صاماۋارلر قویارغه چقدیلر. خلفه‌لر ایده‌ن بوینده سویله‌شوب یورورگه طوتوندیلر. زورراق شاکردلر چای تیره‌سینی‌ده ره‌تله‌دیلر. چیت مدرسه‌اردن تاریلکه، صاووتلر، چینایاقلر کوته‌روب کره باشلادیلر. بتون دیوار بویی چای اورونلری بله‌ن طولدی. برنی قدریسی جماعت سه کیسینه‌ده چغوب چای اورونی حاضرله‌دی.

صاماۋارکردی، چای باشلاندی. حلیم‌ده، اوزینك چایداشلری بله‌ن، آنلرغه قوشلغان تگی اوینك بر خلفه‌سی، اوچ دورت شاکردی بله‌ن چایگه اوطوردی. حلیم‌نك بال مایی یاننده ئلله نی قدر یمشلر، پره‌ننیکلر، کانفیتلر چای یانینی بیزه‌که‌دی.

چای باشلاندی. مدرسه‌ده شارط شورط چیکه‌وك واتلووی ایشتله باشلادی. بتون اورونلردن، بورولوب، بورمالانوب، صاماۋار بووی یوغاری کوته‌رلدی. حلیم‌لرنك آلدینه‌ده‌پره‌ننیکلر، کانفیتلر، چیکله‌وکلر سیبلدی. آنلرده، تگی «چایداش» بله‌ن تزگه تز به‌رشه به‌رشه، شول اوجماح نعمتلری بله‌ن صیلانورغه‌طوتوندیلر.

مونه، اول‌ده بولمادی، بالا جلاغان طاووش ایشتلدی. بیك یه‌مسز، بالاکبی، جماعت سه کیسنده بر شاکرد، آوزینی بیك‌جایوب:

— ئه‌نی، آشیسم کیله، ایکمه‌ك بیر، بوطقا بیر... ئه‌نی، طشقه چغاسم کیله! - دیب، جلاغان طاووش بله‌ن قیلنورغه، آیاقلری بله‌ن بوطانورغه‌طوتوندی. بتون مدرسه کوله باشلادی. حلیم ایسی‌کیتوب قالدی. تگی «چایداش»:

— اویون اول، اویون. بوکون اویون بولا! - دیدی. حلیم:

— ئه، اویون بولا ایکان! - دیب، طاغی دورت کوز بله‌ن کوته‌رگه حاضرله‌ندی. مونه، بره‌ر چینایاق چای اچوب اولگوره آلمادیلر، ایشکدن برخیرچی کیلوب کروب، «السلام‌علیکم! یه، بر دعا قیلیق» دیب دعا قیلوب:

— الله‌تعالی ایکسلمه‌س توکسلمه‌س دولتلر بیرسون! اوغلم صالداتقه کیتدی، قزم یابشوب چقدی، صدقه‌گزدن رحیم ایتسه‌گز‌له..... دیب باشلادی. طاغی‌شاکردلر کولوشه باشلادیلر، طاغی حلیم آکلامادی. طاغی تگی، طاووشینی بیك موکایتوب:

— الٰهی یارب، خواجه بهاألدین آور طوفراغکنی صالماقلی قیلسون، آخرت کوننده اورنکنی جلی قیلسون... دیب، سویله‌رگه طوتونا، برسی چیکله‌وك چغاروب بیرگاچ، قول کوته‌روب:

— آمین، آمین، ئه‌تنه ملا قزی فاطمه - فاطمه‌سون یانغه آلوب، برقوچاقلاب یاتیملا، الله‌اکبر! - دیدی. شاکردلر طاغی «قخ!..» کیلدیلر. چای همان دوام ایتدی.

مونه، برم، برم، چای یانلرندن طورا باشلادیلر. چای اورونلری جیشدرلدی. چینایاق، چاینیك طاووشی طاغی دنیانی طوتدی. زور شاکردلر صاندق اوستلرینه، مالایلر میچ بویینه تزلدیلر. بایاغی، صوغولا طورغان شاکرد، طاز مالای، آقصاق، «اوطرشکز، اوطرشکز» دیب یوری باشلادیلر. اورطه‌غه اوسته‌ل قویلدی؛ اوسته‌ل اوستنده جیز پادنوص، آنك اوستینه ئلله نی قدر بالقاشقلر، آچقچلر صالندی. اوسته‌ل تیره‌سینه‌تورلی‌یاشده‌شاکردلر تزلدی. اوطلر باصلدی. مونه پادنوص چالنرارغه طوتوندی. ئلله نیچه شاکرد بریولی قوبظ اوینارغه حاضرله‌ندی.

VII

مونه، بیك اوزون ایتدروب کویلی طورغان قوبظ، قوبظ کویینه پادنوص قاغلوب، اویون باشلاندی. بیك نچکه طاووش بلهن جلاغان بالالر کبی کمش تللی قوبظلر ایسکی کویلرنی جرلی باشلادی. آچقچ، بالقاشقلر، چلتر-چلتر کیلوب، شول کویلرنی بیزهکلهمهکچی، شول نچکه طاووشلرغه بر آز کوچ بیرمهکچی کبی بولدی. مدرسه طب طن قالدی. زورسی، کچکنهسی، خلفهسی، مالاییـ همهسی شول موزیکانی طڭلارغه، شول کویلر بلهن بویالوب، اوتکان حاللرنی خاطرلهرگه، آنڭ نچکه یپرلرنده کوڭللرنی نچکهرتورگه کولکی ییرلرنده یلمایورغه، امیدلهنورگه طوتوندی.

چلترـ چلتر قوبظ طاووشی دوام ایتدی. اول اوزینڭ کچکنه طاووشی بلهن، مدرسهنڭ هر کوننی بر برسینه اوخشاغان طورمشی بلهن آریتقان شاکردلرنی ئللهنیندی تیرهن اویلارغه آلوب کیتدی. ماتورلقغه، ماتور طاووشقه آچقغان یکتلرنی اوزینڭ ضعیف، یارلی طاووشی بلهن کوڭللرینی، بغرلرینی قطقلاب، آنلردهماتور اویلار، ماتور کویلر خاطرلهته باشلادی. اوتکان عمرنڭ ماتور مینوتلرینی، طاتلی ساعتلرینی کوز آلدینه کیتوردی.

مونه اولده بولمادی، شول کویگه نچکه طاووش بلهن، بر باشقورد شاکردی جرلاب یبهردی. آکار طاغی برسی قوشلوب، طاووش زورایا توشدی. پادنوص، اوزینڭ درفالغی بلهن، شول، کوڭلدن چقغان موڭنی قزغانغان کبی، طوقتادی. شاکردنڭ بوروب بوروب صوزوب یبهرووینه قوبظ اولگوره آلمادی، آنڭ هویلاتوب قویولرینه یتشه آلمی باشلادی. اولده، «عیب مینده توگل، بابالرگزده،

شوندن بوته‌ن اویون قورالی یاصی بلمه گانلر» دیگان کبی ایتدروب، طوقتادی. جرلاوچیلرغه هوا ایرکنله‌نوب کیتکان کبی بولدی. آنلر، طاغی صوزوبراق یبه‌روب، طاغی طاووشنی کوته‌ره توشوب، طاغی بورغالارغه طوتوندیلر. بوایشتمه‌گان جرلر، اوزون کویلر شاکردلرنك طامرلرندن، سکگرلرندن یوروب، ئلله‌نیندی یاڭا اویلار، یاڭا توشنولر، یاڭافرضلر اویاتدی. آنلرنی، ئلله‌نیندی، مدرسه‌گه برده اوخشاماغان، شادلقلی، کیفلی اوجماح کبی، خیال دنیاسینه آلوب کیتدی. اول دنیاده‌غی ماتورچه‌چه‌کلر، اورمانلر، کوللر، صولر، قوشلر، کوبه‌له‌کلر آراسنده یوزدردی. آنده‌غی ماتورقزلرنی قوچدردی، اوبدردی. اوزینك موڭلغی بله‌ن، آنده‌غنه قالدرماینچه، آنلرنی اول ماتور، یاقتی، کیك دنیادن آلوب چغوب کیتوب: طار، کیفسز، یه‌مسز، نورسز باشقرد طورمشی دریاسینه باطردی. آنك موڭلغی، آچیلغی، آنك امیدسزلکی، آنك ماتور قزسزلغی بله‌ن ایزه، جلاتاسینی کیتره باشلادی.

مونه جرلاوچیلر طوقتادی. بتون مدرسه، ئلله نرسه‌نی آلدندن طارتوب آلغان کبی، ئلله نیندی بیك لذتلی، ته‌ملی اشدن محروم ایتلگان کبی، اوفلاب قویدی. کچکنه‌گنه بر طندن صوك طاغی اوطلر باصلوب، ئلله قایدن چقغان بر شاکرد صوزوب صوزوب قورای اوینارغه طوتوندی. اول، ایدل بویی باشقردلرینك اوزون کویینی باشلاب، طاغی طڭلاوچیلرنی کویی بویلاب کیك باشقرد صحرالرنده- قمزلی، ایتلی، قورایلی، دردلی باشقرد جه‌یله‌ولرنده یوروتورگه‌طوتوندی. شول قوراینك موڭ کویلرینك معنی‌سینی آڭلاتا توشه‌ر اوچون کبی، طاغی تگی ایکی شاکرد جرلارغه طوتوندی. طاووش زورآیدی، موڭایدی. اول، قای وقتلر صغلوب

کیتوب ییرگه تیه‌رگه تله‌گان کبی بولوب، قای وقت اوسوب کیتوب کوکگه یته‌رگه تله‌گان کبی، بورولا، صغولا، ایپوله‌باشلادی. اول، اوستا قورایچی، اوستا جرچیلرنڭ قولنده بییی باشلادی.

مونه طاغی طوقتادی. طاغی بر آز طندن صوڭ ئلیگی قوبظلر پادنوصلر چلتری، اوسته‌ل یانینه اوطورغان‌شاکردلر آوزلری بله‌ن بییو کوینه کویلی باشلادی. کچکنه گنه بر مالای، بییك طابانلی که‌وشینی کییوب، طپر طپر بییورگه، بتون اعضالری بله‌ن سلکنورگه، سیکرورگه طوتوندی. اول، قای وقت آقرتن‌غنه، جیلکه‌لرینی سلکتوب سلکتوب گنه، قوبظچیلرغه تابا قارشی بارا؛ قای وقت قزولانوب کیله طورغان ماشینا کبی طپرداب، آیاقلرینی، قوللرینی درلده‌توب، آیاقلرنده ئلله نیندی، کوز ایه‌رمه‌سلك سلکنولر یاصاب اوط اوینانا؛ قای وقت آیاق‌سلکنووینه بارماق‌شارتلاتوده قوشوب یبه‌روب، اوزینڭ طپرداغان طاووشلرینی طاغی ماتورلاندروب، قوبظ، بالقاشق طاووشلرینی قابلی؛ قای وقت آیاقلری بله‌ن ئلله نیندی بیزه‌کلر یاصاب، آیاقده طوراسی کیلمه‌گان، کوکگه چغاسی کیلگان کبی، اوزینڭ آورلغینی یوغالتقان کبی اوچا، اوزی قزغاندن قزا باروب، اوزینی‌اوزی اونوتا. بتون‌شاکردطن آلماینچه طکلی. تگی طوقتاو بله‌ن بتون شاکرد بر آوزدن: «طاغی بر، معصوم، طاغی بر!» دیب قچقرشا باشلی. پشکان، یانغان مالاینڭ یانینه کیلوب، خلفه‌لر طاغی بییورگه اوتنه‌لر. مالای طاغی بییی، طاغی آیاق آستندن اوط اوچرا، طاغی اوزینڭ بییووی بله‌ن بتون مدرسه‌نی اوزی آرتندن آلوب کیته، طاغی طوقتی. مونه طاغی طن آلو. اوطلر کوته‌رله، سویله‌و طاووشی ایشتله باشلی.

ئلله‌قایدن، بر پوچماق‌اوروندن، بر شاکردچغاروب اورندق

قویا؛ آنڭ آرتندن بولمی، چالما چاپان کیگان بر شاکرد، یاشل طایاق طوتوب، اورندق اوستینه باصوب، «اهؤ اهؤ» دیب، موڑیك خطبه‌سی اوقورغه طوتونا. اول:

— المشتان، المشتان! وهو یلبس القافتان. طعامه شالقان، کلامه یالغان وسر اویله شتان... ـ دیب صوزوب صوزوب اوقوب برنچی خطبه‌نی بتره. بتون خلق دوو کوته‌روب کوله. ایکی خطبه آراسنده بر آز طوقتاب طورغاننڭ صوڭنده، اول، صبرراق طاووش بله‌ن، آقرتن‌غنه:

— الموڑیقون، الموڑیقون! اعلمو، انکم منافقون... ـ دیب باشلاب، طاغی مدرسه‌نی شارقلداتا. اول چغوب اولگوره‌ی، برسی جماعت سه‌کیسینه یاتوب، موڑیك بولوب ئوله‌رگه طوتونا: سلکنه طپرچنا. ملا کیله، قرآن اوقی، وصیت ئه‌یتدره. موڑیك ملاغه بر آربانڭ صوقغان صالامینی بیرورگه قوشا؛ ملا کجه صوری. طاغی کولکی باشلانا.

مونه بوله‌ی، برسی خاتون ـ قزچه کیینوب چغوب، زور شاکردلر یانینه کیلوب، سویله‌رگه، قزلر کبی سویله‌رگه، شاکردلر بله‌ن حیثیتله‌نورگه طوتونا، برزور صاقاللی شاکردنی طوتوب اوبه؛ تگی قاچارغه طوتونا، اول قز. آنی قووب یوری، بتون مدرسه‌طاغی کولکی بله‌ن طولا.

مونه شول آراده ـ ایشکدن آیو بله‌ن آیوچی کیلوب کره. طاغی قوبظ باشلانا. آیو بییورگه، اوزینڭ هنرلرینی کورسه‌تورگه طوتونا. یاش کیلون‌نڭ نیچك صوغه بارووی؛ قارتلرنڭ یاتووی؛ خاتونلرنڭ باش قاراووی، قامر باصووی ـ همه‌سی کورسه‌تله. آنڭ آرتندن طاغی ایکی شاکرد کیلوب، مناظره قیلشورغه طوتونالر.

طاغی شاکردلر جرلی، طاغی بیبی، طاغی طن وقتی یته. آقصاق بلەن تگی صوغلا طورغان شاکرد، قایسی مالایلرنی: «بار ایندی، بتدی» دیب چغاروب یبەره باشلیلر. قایسی اورونلرده صاماۋارلر کروب چای اچله باشلی. تەرەزەلرگە طونلر، یورغانلر قورولا. حلیم بلەن، «چایداش»ده صاماۋار قویوب کرتەلر. کوب خلفەلر چیت خلفەلری بلەن چای اچه باشلیلر.

— مونه کیلدی! - دیگان طاووش چغا. بر شاکرد بلەن بر صوقر کیلوب کره.

— ئە، ایسەنمی، علی آبزی؟ - دیب، بتون مدرسه قارشی آلا. آقصاق:

— حضرتگه یول بیرگز، یول بیر! - دیب قچقرورغه طوتونا.

صوقرنی أیلتوب براورونغه، چای‌یانینه اوطورتالر. حلیم «بو، نی!» دیب، ایسی کیتوب قاراب طورغانده چژغنه ایتکان اسکریپکه طاووشی ایشتلوب قویا. صوقر اسکریپکه کویلەرگە طوتونا. ایشك‌گە قاراول قویولا؛ قابقا بیکلەنە. اسکریپکه صزلورغه طوتونا. اول، ئلی اوزون کوی اوینی، ئلی قصقه کوی اوینی، ئلی قزان کوینی، ئلی باشقرد کوینی اوینی. بر زور شاکرد، ئەنه کیچه گنه سبق بیرگانده بر مالاینی صوقدرغان شاکرد جرلارغه طوتونا. آنڭ آرتندن بر مالای جرلی، آنڭ آرتندن اوچ شاکرد کیلوب، محمدیه آچوب، اسکریپکه کوینه اوقیلر. طاغی جرلیلر، طاغی بیی‌لر. جرلاو، بییو برسی آرتندن برسی کیته.

وقت صوڭایا. ساعت اون ایکیلر بولا، برلر بولا. کورگانلر، ایشتکانلر بلەن حلیمنڭ باشی طولا. اسکریپکه طاووشینه قلاق طونا. اول، کویلرنی آیرەی باشلی؛ نچکه اویونلردن لذة آلاآلمی باشلی.

آوز آچلا، ایسنیسی کیله باشلی. آقرتن‌غنه سه‌ندره‌گه منوب، اسکریپکه طاوشنده یوقوغه کیته.

VIII

کون اوتدی، آی اوتدی. حلیم، مدرسه‌نك بتون عادتلرینه اویره‌نوب یتوب شاکرد بولوب کیتدی. اول سبقنی‌ده یوللاب‌بیبه‌ردی. نگی ئلله نیندی آڭلاشلمی طورغان سوزلرنی آڭلاب یتمه‌سه‌ده سبقغه توشوندی. تصریفنی چقدی. شرح عبدالله‌غه توشوب، «باع یبیع، رمی یرمی»نی‌ده اوتدی. ماتور ایتدروب کویله‌ب اعلال اوقورغه اویره‌ندی. شریکلر آراسنده الگه‌ری طرشا طورغان، آخردن بله‌طورغان اسمنی آلدی. اوزندن الگه‌ری «موڑیك» دیب بر طوقتامایچه کوله طورغان بر ملا مالاینی‌ده‌اویره‌تورلك بولدی.

مدرسه ایسکیچه دوام ایتدی. هر کوننی ایرته بله‌ن چای اچکاچ حضرت کردی؛ حضرت چقغاچ قایسی کونلرنی آش آشالدی؛ قایسی کونلرنی چای اچلدی. چایدن صوڭ صوغه بارلدی؛ نمازلر اوقولوب طاغی چای اچلدی؛ خلفه‌گه سبقغه اوطورلدی؛ حضرت کردی؛ کیچ بولدی، یوقلارغه یاتلدی. شول یول بله‌ن کون‌ده کون آغا باردی. کونده حلیمنی، اوستره‌ب اوستره‌ب، شول طورمشنڭ اچینه آلوب کره باردی. آنڭ حاضر سوزلری آراسینه عربچه قاتشا باشلادی. عادتلرنده ئلله نیندی شاکردلك سیزله باشلادی. اوزی موڑیك بالاسی بولسه‌ده، بتون طوغان قرنداشی موڑیك بولسه‌ده، کوڭلندن موڑیکلکنی سویمی، اوزینڭ موڑیکلکی اوچون قایغرا، کیله‌چکده موڑیکلکدن چغونی، بتونله‌ی چغونی اویلی باشلادی. آنڭ قیافتی‌ده اوزگه‌روب کیتدی: آز آشاو، ره‌تله‌ب طاماق طویماودن، اول،

یابغوب کیتوب نچکه‌ردی؛ آنڭ یوزینه آقلق چقدی. اول کییمینی‌ده پخته‌ره‌ك یوروتورگه طوتوندی. ئلله نی‌قدر مدرسه‌ده‌سویله‌نه طورغان ملا طورمشینڭ حکایه‌لرینی، کولکیلرینی ایشوته‌ایشوته آنڭ یوگی زورآی‌دی. شهرلر کوروب ئلله قایدن کیلگان، دنیانڭ دورت پوچماغندن جیبلغان شاکردلر بله‌ن سویله‌شوب، صوراشوب، آنڭ کوز آلدی کیڭایدی - دنیاسی زورراق کورنه باشلادی. اول، اوقوده‌غنه توگل، یازوده‌ده شاقتی آلغه کیتدی: اوزینڭ کیره‌کلرینی ئه‌یتوب آڭلاتورلق خطلرده یازا باشلادی. آولغه‌ده صاغنو آزای‌دی. مدرسه‌نڭ‌اشلری، شادلقلری، قایغولری، کولکیلری آنڭ‌اوزینکی بولوب کیتدی. اول: « بزنڭ مدرسه‌مز » دیب سویلی باشلادی وشولای سویله‌رگه اوزنده حق بار ایکانینی حس ایته باشلادی.

مونه شولای ایتوب اوچ آی اوتوب کیتدی. شول وقتده حلیم ایکی مرتبه کیزو اوتکه‌ردی، یدی مرتبه قاضی‌دن صوغلدی، ایکسز چیکسز قاط مالایلردن قینالدی، آنلرنی قینادی، ئلله نیچه پارچاباتا - باشماق آلشدردی، کامزول کازاکی طوزدردی، بر پار اویوق بتردی. شولای یاشاگانده، برکوننی ایرته بله‌ن طهارتدن کروب، حلیم ایرته نمازی اوقورغه کوتکانده بر مالای کروب:

— سینی بر موژیك چاقرا - دیب آرقاسندن تورتدی. حلیم، «آزق فلان کیلگاندر» دیب‌طوروب‌چقسه،نی کوزی‌بله‌ن کورسون: قارغه بویالغان، طلوبلر کیگان ، شارفلرغه چورمالغان ئه‌تیسی باصوب طورا. حلیم بردن قاتوب قالدی. اول، «ایسه‌نمی؟» دیب قولینی‌صوزوب کورشسه‌ده، آخردن نی‌ئه‌یتورگه بلمه‌دی. آتاسی‌ده، « اوغلم، اوغلم دیسه‌ده، سوزینی دوام ایتدره آلمادی. بر برسینه قاراب طورغاننڭ صوڭنده:

— مین سینی آلورغه کیلدم - دیدی. بردن حلیم‌نك کوز آلدینه بتون آول کیلوب باصدی: ئه‌نیلری، آپالری، آغالری جیگ‌گیلری، صارق به‌ره‌نلری، بلینلر، قیماقلر، مونچه‌لر - برسی آرتی برسی: «مین، مین» دیب باشینی طقغان کبی بولدی. اول اوزینی نیندی حس بیل‌گانینی آیرا آلماینچه، نی ئه‌یتورگه سوز طابا آلماینچه طورغانده، آتاسی:

— خلفه‌ڭ اویده‌می؟ بار، چاقر - دیدی. حلیم بیك‌تیز کروب خلفه‌نی چاقرماقچی بولسه‌ده، نماز باشلانغانغه، آتاسینی کوتدرورگه مجبور بولدی. نماز بتکاچ خلفه‌سینه باروب:

— خلفه، ئه‌تییم کیلگان؛ سینی چاقرا - دیدی. خلفه، شوندی وقتده کیه طورغان کازاکینی کییوب، اوی آلدینه چقدی. حلیم، آنڭ آرتندن چغوب، برپوچماقغه پوصوب، آنلرنڭ سوزلرینی طڭلارغه طوتوندی. ئه‌تیسی، کورشکاننڭ صوڭنده:

— حلیم نیچك اوقی؟ بیك شایارمی‌می؟ - دیب، صوراشورغه طوتوندی. خلفه:

— یاخشی اوقی، مدرسه‌گه توشوندی، سبقینی بله - دیدی. حلیم، خلفه‌نڭ اوزی حقنده‌غی فکرینی ایشتکاچ برقارش باشی کوته‌رلدی، اچندن کولوب‌ده یبه‌ردی. ئه‌تیسی:

— بز، ئه‌نیسی بله‌ن، کیڭاش ایتشوب، آنی آلورغه دیب کیلگان ایدك، اوستینی باشینی‌ده یوارلر ایدی، مونچه‌ده کرتورلر ایدی، رخصت بیرسه‌گز - دیدی. خلفه:

— یاری، بیك اوزاق طوتماسه‌گزمی صوڭ؟ شریکلری اوزوب کیتوب سبقغه قارباصا باشلاماسون! - دیدی. ئه‌تیسی:

— سز قایچان قوشساگز، شونده کیتررمز - دیدی. خلفه:

— بازار کون ایرته بله‌ن کیتروب یتکرگز - دیدی. ئه‌تیسی:

— یاری، یاری. آلای بولسه‌مین، آگار حاضر له‌نورگه قوشیم ئلی. بازارده بر آز یوموشلر بارده... - دیدی‌ده کسه‌سندن چغاروب خلفه‌گه تورتدی. خلفه دعا قیلوب کروب کیتووی بله‌ن حلیم کیلوب چقدی. آتاسی، ئه‌یبرلرنی جیشدروب، حاضر بولوب طورورغه قوشوب کیتدی.

حلیم، قز قاتینه بارغان یکت کبی، ره‌تله‌ب‌چای‌ده اچه آلمادی. آنك اچی طشی شادلق بله‌ن طولغانغه، آشارغه‌ده اچه‌رگه‌ده اورون قالمادی. اول، چای اچوب بترو بله‌ن، منده‌رلرینی یورغانلرینی به‌یله‌دی. کتابلرینی، کاغدلرینی صاندغینه طوتروب، صاندقنی «چایداش» گه بیردی. اوزی، طونینی، قاطالرینی حاضرله‌ب، بیه‌له‌یلرینی کسه‌سینه‌طغوب‌یارطیلی کیینوب، آتاسینی کوته‌باشلادی.

شهر مالایلری کیلدی. سبق باشلاندی. حضرت‌ده کردی. آتاسی کیلمه‌دی. اول، کییملرینی صالوب طاشلادی. طاغی بر آزدن‌صوڭ کییوب قویدی. طاغی کوته‌رگه طوتوندی. طاغی آتاسی کیلمه‌دی. مونه‌حضرت‌چقدی؛ نماز اوقولدی؛صاماؤارلرقویولدی؛ چای باشلاندی. ئه‌تیسی‌همان‌کیلمه‌دی.حلیم کوته کوته کوت بولدی.طویدی، اردی. ئلله‌نی قدر آچووی کیلدی. اول، بتون کییملرینی چیشنوب طاشلاب، ئه‌تیسی کیلگاچ «قایتمیم» دیمه‌کچی بولدی. کوڭلی طاغی راضی‌بولمادی. چای‌یاننده‌چایداشلر آنی‌قوتورتورغه‌طوتوندی. برسی:

— ئه‌نه، حلیم، ئه‌تیڭ کیلدی! - دیب آنی بوروب قاراتقانده ایکمه‌کینی آلوب قویدی. ایکنچی برسی:

— یوق ایندی، آنڭ ئه‌تیسی کیتدی. اوزم، کوزم بله‌ن کوردم، کیتدی. قارا صاقاللی بیث، جیره‌ن آط جیکگان؟ دیدی.

برسینگ: «یوق، صاری صاقاللی» دیگانینه:

— ایبو، صاری صاقاللی شول. مین‌ده، بیت، صاری صاقاللی دیم، کیتدی، «مینم اوغلیمه سلام ئه‌یت» دیب کیتوب باردی ـ دیدی.

برسی:

— یوق ئلی، کیتمه‌دی. حلیمنی صیلارغه یمش آلا؛ به‌لش گه دوگی آلا؛ چای آلا ئلی؛ ئه‌نه کیلدی!ـ دیب یبه‌ردی.

حلیم طاغی بورولوب قارارغه مجبور بولدی. اول، چایداشلرنگ کولولرینی، آنلرنگ یوری سویلولرینی بلسه‌ده اچی طرنارغه طوتوندی. چندن، «ئه‌تی کیتمه‌دیمی ایکان!» دیب اویلارغه طوتوندی. آشیسی کیلسه‌ده آش اچکه بارمادی، کوگل اوطورمادی. چای‌ده بتدی. همان کیلمه‌دی. اول، جلیسی کیلوب، میچ بوینه باروب اوطوردی. کوز آلدنده ئه‌نیسی، آپاسی، آغالری، جیگگالری کورنگان کبی بولا باشلادی. کوگلنده طاغی ئلله نیندی زور بر کوچ بلن تیزره‌ك قایتاسی کیلو، تیزره‌ك شونلرنی کوره‌سی کیلو اویی قوبدی. آنگ کوگلی، شول، ئلله نیچه چاقرم‌ملق ییرنی بر آتلاوده بتره‌سی، شول، ئلله نیچه ساعت وقتنی بر مینوتده اوتکه‌ره‌سی کیلدی. اول، تیریسینه چدی آلماینچه، بتون امیدینی یوغالتوب، سه‌ندره گه منوب کیتدی. آنگ کوزینه یاش طغلدی. اول آقرتن‌غنه. ملدر ملدر آغا آغا، کوز آلدینه یه‌مسز منظره‌لر کیتره باشلادی. ئه‌تیسی، چنده، بونی قالدروب کیتکان کبی بولدی. ئه‌نیلری، آپالری، آغالری بونی کوتمی، بونی سویمی، بونی اونوتدیلر کبی طیولدی. اوزینی اوزی طاغی یالغز، بتون کشی طرفندن طاشلانغان ایتدروب حس ایتدی. شول اویلار طاغی کوز یاشینی قودی. کوز یاشی طاغی یه‌مسز اویلارنی آلغه کیتوردی. اول،

طاتلی ایتدروب، تەملی ایتدروب، جلارغه طوتوندی. شول جلاو بلەن، اسسی، یلی سەندرەدە ایزرەب کیتوب، یوقلاب کیتدی.

مو نه کونندەمی، توشندەمی: «حلیم، حلیم! ئەتییك کیلدی، ئەتییك کیلدی!» دیب، برسی اویاتا باشلادی. اول، ئللە نرسه بیك زوراش بار کبی ایتدروب، سیکروب طوردی. تیره یانینه قارانغالارغه، اوزینك قایده ایکانلکینی، نیك کیینوب یاتقان ایکانلکینی ایسەبلەرگە طوتوندی. یانندەغی «چایداش»، بونك اویینی آڭلاغان کبی، «ئەتییك کیلدی، سینی کوتە. ازلی ازلی آروب بتدك!» دیووینه، حلیم، یاڭادن اویانغان کبی، بتون اونکان واقعەلرنی کوز آلدینه کیتروب، یاشن اوطی کبی، سەندرەدن سیکروب توشدی. ئوله طورغان کشی، کوزی بلەن اوزینك یاقن کشی سینی بحیالەشورگە ازلەگان کبی، اولدە ئەتیسینی ازلەرگە طوتوندی. شوندە جیبولغان شاکردلرنك کولوب یبەرولری، بونی طاغی اویاندی. اول قزاروب کیتدی. ئەتیسی نك:

— سین بردە بزنی صاغنماغان ایکانسك، کوتوب دە طورماغانسك - دیگان سوزینی ایشتوب، ئەتیسینه بورولوب قاراب:

— کیلدڭمنی؟ - دیدی. ئەتیسی:

— تیزرەك بول. بار، خلفەڭ بلەن کورش. جیل چغارغه تلەب طورا، یاقتی کوزدە قایتوب یتیك - دیدی. حلیم، بر آز صولو آلوب، خلفەسینه باروب، تزلەنوب کورشدی. «چایداشلر» بلەن دە کورشوب چغا باشلادی. تگی کچکنه «چایداش»، بونی اوزاتا چقدی. آطقه اوطروب کیتوب بارغاچدە تگی «چایداش» آرتدن:

— خوش، حلیم! - دیب قچقردی. حلیم نك کوڭلندە، شول، کوز کیلوب یاز کیته طورغان «چایداش» گه قزغانو حسی اویاندی.

اول، اچندن «مسکین!» دیب قویوب، اوز اوینه کوچدی. آننگ کوکلینه طاغی تیزرەك قایتوب یتواویی کیلوب کردی. طاغی آننگ اوچاسی، شول وقتنی سیزمی اوتکەرەسی کیله باشلادی. ئەتیسی بلەن سویلەرگەسوز طاباآلماغانغه، اول، ئەنیسینی، آپاسینی قیماقلرنی مونچەلرنی اویلی باشلادی. ایرتەدن بیرلی آشاماغانغه قارنی «قیماق» دیگان سوزده تیلروب کیتدی. آننگ عمرده کورمەگان کبی ایتدروب آشیسی، قیماق، بەلش آشیسی کیله باشلادی. آننگ بورنینه قیماق ایسی کردی. آوزنده آیاق بەلشینك تەمی یوکره باشلادی. آوزدن صولر آقدی. اول چدی آلمادی:

— ئەتی، تیزرەك قایتیق ـ دیدی. ئەتیسی، نی ئەیتورگه بلمەینچه، آطنی قووارغه طوتوندی. مونه اورمان کورندی. حلیم:

— اورماندن صونگ بر اور منەرگه، بر اور توشەرگه؛ آندن آری چواش آولی؛ آندن آری، طاغی بر اور منەرگه، طاغی بر اور توشەرگه؛ آندن آری بزنگ آول ـ دیدی.

اول، اوزینگ ایبدەشلری، مالایلرنگ بوگار نیچك قزغولرینی، بونگ نیچك ایتدروب قرنداش قبیلەگه آشغه یورولرینی، آول ملاسینگ بوندن سوز صوراووینی ـ هەمەسینی اویلاب بتردی. لکن، همان ئلی، اور منلوب بتمەدی، همان ئلی چواش آولی کورنمەدی. اول طویدی، بییقدی؛ اورنندە طورا آلمی کبی بولدی. مدرسەنی اویلارغه طوتوندی: قاضینگ صوقدرولرینی، خلفەنگ اورشولرینی، مالایلرنگ کولولرینی، ئلله نیندی آکلاماغان تلده اعلاللر اوقولرینی، «باع یبیع» نی اوتولرینی، «رمی یرمی» بترولرینی، هەمەسینی خاطرندن کیچوردی. بونلر بوگار شول قدر زور، شول قدر کوب کورندی. اول، «چنلشولایمی؟ مین توش گنه کورمیمی؟» دیب،

توش توگل ایکانینی بلور اوچون، «باغ ییبیع» دن امر آلورغه طوتوندی. امر آلا بلو بونكٔ طاغی ایسینی کیته‌ردی. اونکه‌رگان عمرگه ئه‌یل نوب قاراغاچ، شونكٔ یه‌مسزلکی، آورلغی بونكٔ قوطینی آلدی. اول اچندن گنه، «نیچك مین شونده طورا آلدم؟ نیچك شول قدر آور طاولرنی کیچه آلدم؟» دیب، عجب‌گه قالدی. آنكٔ کوز آلدینه طاغی مدرسه اوزینكٔ آچلقلری، اوزینكٔ قامچیلری، حضرتلری خلفه‌لری، قاضیلری، مالایلری بله‌ن کیلوب باصدی. اول، «بارمیم بتدی، کیره کمی باغ ییبیع‌سی» دیمه‌کچی بولدی. لکن کوکٔلینكٔ ئلله نرسه‌سی، ئلله قای بر طامری شول مدرسه‌نی، شول قوط اوچقچ مدرسه‌نی اوزکوره کبی بولدی. اول، اوزینی اوزی سیزمی‌ده قالوب، «کالپانیه»لر، اسکرپیکه‌لر حقنده اویلی باشلادی. آنكٔ قلاغینه صوقر علی‌نكٔ اسکرپیکه طاووشی، تگی باشقرد شاکردلرینكٔ جرلاووی ایشتلگان کبی، تگی استرخان مالایینكٔ بییووی کورنگان کبی بولدی. چانانكٔ ۋژلاب بارووی آنی، بیشکده‌گی بالاکبی سلکته، تیربه‌ته باشلادی. اول یوقلاب کیتدی.

— اوغلم، اوغلم، قایتوب یتدك!ـ دیگان سوزگه، اول، اویانوب کیتوب، تیره یانینی قاری باشلادی. قارانغی توندە قار بله‌ن طومالانغان اوی‌لر، لاپاصلر، که‌تلرگه باشقه برنرسه کورمه‌دی. کوته‌روب چقغان فانار یاقتیسی بله‌ن آبزیسینی طانوب، سیکروب طوردی. اول، آشغچ پوشغچ اوروندن طوروب، اوی آلدینه کروب یته آلمادی، اوطلر کوته‌روب، آناسی، طوتالری، جیکٔگالری قارشی چقدی. آنلر، آنی آلوب کروب تیشندره باشلادیلر. طوننی، قاطالرنی صالدردیلر. حلیم، یلی اوینه، آنالری، طوتالری، جیکٔگالری آراسنده اوزینی کورگاچ، آبدراب کیتدی. اول، نیشله‌رگه بلمی،

قاتوب طورغانده، ئەتیسی:

— نیك كورشمیسكٔ؟ - دیگاچ، بارسی بلەنده کورشدی.
سویلەرگه سوز طابا آلمی طاغی قاتدی. اول، اوزینكٔ شول حالینه، اوزینكٔ اویدەلکینه اشانماغان کبی، تیره یاننی قارانغالارغه طوتوندی. آگار اوینكٔ تەرەزەلری کچرەیگان، ایشکی کچرەیگان صاماؤار زورایغان کبی بولدی. اوی ئللەنی توسلی، اوزگەرگان، باشقارغان کبی طیولدی. مونه آپالری:

—نی حال؟ اوقودکمی؟ نرسه اوقودكٔ؟ -دیب صوری باشلادیلر.
حلیم، بردن اوزینی اوزی شاکرد ایتوب حس ایتدی؛ بیك عادی بر سوز ئەیتکان کبی گنه ایتدروب، آپالرینه:

— اول، سزبلە طورغان توگل. مین حاضر صرف اوقیم، شرح عبدالله، رمی یرمی نی اوتدم - دیدی. تگیلر، یاط سوزلر ایشتکاچ، بردن قورقوب قویدیلر، بردن - اُنیلرینه زورراق ایتدروب قاری باشلادیلر. مونه صاماؤار کردی. اوستندن بوچغوب طورا طورغان قاینار شورپالی بەلشده قویلدی. ئەتیسیده آبزیلریده کردی. بتون اوی جییلوب بتدی. ئەتیسی، قول یووب منوب اوطروب:

— کیل بونده، سین - شاکرد کشی - دیب، حلیمنی آغالرندن، آپالرندن تورگه اوطورتدی. حلیم، چنده، تورگه اوطرورغه حقی بارلغینی حس ایتوب، چای اچه، آشی باشلادی.

IX

«نمازغه!» دیگان طاووشغه حلیم اویانوب کیتدی. اول، تیزگنه سیکروب طوروب، آغاچ باشماقنی کییوب، آغاچ قومغاننی کوتەروب، طهارتگه چقماقچی بولدی. سیکروب طورورغه اولگوره

آلمادی، اوزینكٔ مدرسه‌ده توگل ایكانی خاطرینه توشدی. آستنده‌غی هیبت ایتدروب، یومشاق ایتدروب صوزلوب یاتقان یاصتق، بولمه یاقده‌غی چتر چتر یانا طورغان میچ، آنی تمام قایده‌لغینی ایسینه توشوردی. اول، اوزینكٔ مدرسه‌ده توگللكینه، اوزینكٔ، حاضر آشغوب آشغوب چغوب كیتوب، شرطغلوم خلق آرسنده ئلله نی قدر چیراط كوتوب، صوغشوب صوغشوب صالقون صو آلوب، طهارت توزورگه مجبور بولماووینه، اوزینكٔ قاتی ایكمه‌ك بله‌ن چای اچوب، طاغی «رمی یرمی»نی اوقورغه طوتونورغه تییش بولماووینه كیفله‌ندی. اول، یلی اورونده ایركه‌له‌نوب، صوزلوب قویدی. یومشاق یاصتق، آنكٔ ته‌نینی قوچاقلاغان كبی، اوزینكٔ یلیسی بله‌ن آنی سویگان كبی بولدی. بولمه اوستندن چقغان یاقتی بله‌ن دیوارغه الونگان سولگیلر، طونلرنكٔ شه‌وله‌لرینی قارارغه، آنلرنكٔ ئلله نیندی تورلی نرسه‌لرگه اوخشاووینه كوله‌رگه طوتوندی.

مونه آپاسی، آیاق اوچی بله‌ن گنه باصوب، ئلله نرسه آلوب چقدی. حلیم اوزینكٔ قیمتی نی قدر زور ایكانینی كوروب، طاغی قدرله‌نورگه، طاغی یلی یورغان آستنده صیینورغه، سوینورگه طوتوندی.

مونه میچ چاتر چوتر ایتوب كیتدی. آنكٔ كوكلینه مدرسه كیلوب توشدی؛ اول: «حاضر طورغانلردر، «چایداش» صاماۋار قویا طورغاندر. صونی كیچه كم كیتوردی ایكان؟ مینم كیزو ایدی بیت. «چایداش» مسكین آنده طورا؛ صووقده طهارت توزوب یوری طورغاندر. مین بونده، یلیده یاتام» دیب اویلادی. آنكٔ آرتندن، باشقه شاكردلر، مدرسه‌نكٔ یه‌مسزلكی، زورلغی، قاضیلری ـ برسی آرتی برسی كیله باشلادی اول: «نیچك شونده طورالر؟ شوندی یومشاق یاصتقلر بار چاقده، شوندی یلیسی

یومشاق اوی‌لری بار چاقده، شوندی قدرله‌وچی ئه‌نیلر، آپالر بار چاقده نی دیب شونده طورالر؟ نیك اویلرینه قایتمیلر؟» دیب اویلاماقچی بولدی. لکن، شول‌سوزگه‌جواب کبی، «باع ییبع»دن امر آلووی خاطرینه توشدی: «شولای شول، اول وقتده آنلر نیچك امر آلورلر ایدی؟ نیچك زور خلفه بولورلر ایدی؟ نیچك حضرت بله‌ن، قورقمایئچه، مناظره قیلشورلر ایدی؟» دیدی.

مونه، آقرتن‌غنه، آیاق اوچینه‌غنه باصوب، ئه‌نیسی کردی. حلیم، آنی کورگاچ‌ده، یوری یوقلاغانغه صالنوب، کوزینی یومدی. اوزاق‌غنه‌قاراب‌طورغاننك‌صوڭنده، چغوب کیتوب، بولمه‌ده‌گی‌قزینه:

— بیك ته‌ملی یوقلی، اویاتورغه قزغاندم ـ دیدی. آپاسی:

— یوقلاسون، مسکین. آنده اشدن چغوب بتکاندر. ئه‌نه نیندی یابقغان ـ دیدی.

حلیمنی شول قدرله‌رگه تله‌ولری، آنی قزغانولری، آنی بر آز هوالاندردی. اول: «مینی‌قدرله‌رگه تییش شول...» دیه‌رگه‌اولگوره آلمادی، آناسی سویله‌رگه طوتونوب:

—- آتاڭز ئه‌یته: «بیك یاخشی اوقی ایکان. مونه شول آراده نعمان آول ملاسینڭ مالاینی قووب یتکان دیب ئه‌یته‌لر» دی‌ـ دیگان سوز حلیم‌نڭ طاغی حب نفسینی قطقلادی. اول، اچندن، اوزینڭ چن‌ده تگی مالاینی قووب یتووینی، بر آطنه‌دوق اوزوب کیتووینی‌ده اویلاب، کولوب یبه‌ردی. آناسی طاغی:

— آلای‌ده بیت، قزم، طش یاقترا. آتاڭ، بیت، ایرته‌گی چایگه حضرتنی آلوب کیله‌م دیگان ایدی، اویاتیقمی ئله؟ـ دیدی.

حلیم اچندن کولوب یبه‌روب، ئه‌نیسینی شول ایکیله‌نوب‌طورودن قوتقارور اوچون، «ئه!» دیب صولاب، قچقروبراق یبه‌ردی:

— ئەنی، ساعت نیچە؟ نماز یتدیمی؟ — دیدی. ئەنیسی:

— یتدی، بەبکەم، یتدی. آتاڭ نمازدە - دیدی. حلیم، کییرلوب صوزلوب، شول یلی اورونی قالدرورغە قزغانغان کبی، اورنینە طوروب اوطوردی. ئەنیسی:

— طورامسڭ، اوغلم؟ — دیب، بر قوچاق کولمەك اشطان کوتەروب چقدی:

— مونە شونلرنی کی. آتاڭ ملانی چایگە آلوب کیلورمن دیگان ایدی - دیدی.

حلیم، کولمەك اشطاننی صالوب، صووغراق یاڭا کولمەکلرنی کییوب، سیکروب‌طوروب بولمەگە‌چقدی. سەکی یاننده‌غی آپاسی:

— طوردڭمی؟ ئەنە یلی صو؛ صابون‌دە بار - دیدی. حلیم، سەکی یانینە اوطروب، میچنڭ ماتورلانوب ماتورلانوب یانووینە بیك اوزاق قاراب اوطوردی. آپاسی‌نڭ:

— آندە، سزنڭ مدرسەدە، صالام‌یاغالرمی؟ - دیب صوراوینە، حلیم، اچندن‌گنە کولوب:

— یوق، ناراط اوطونی یاغالر. بزنڭ مدرسەنڭ میچی‌بیك زور، مدرسەدە دورت میچ - دیدی. آپاسی، چندە ایسی کیتوب:

— مسجدن‌دە زورمی؟ — دیدی. حلیم، آنسندە شبهەلە‌نسەدە، مدرسەنڭ درجەسینی کیمتمەس اوچون:

— زو- و- را! - دیب صوزوب قویدی. آپاسی آقرتن‌غنە:

— شاکردلر کوبمی صوڭ؟ سینڭ خلفەڭ نی توسلی؟ — دیدی. حلیم، طوتاسینە شبهەلی کوز بلەن قاراب، «آندە سینڭ نی اشڭ بار؟» دیگان کبی، آنڭ بلەن خلفەسی آراسندە ئلله نرسە بارلغینی سیزگان کبی بولوب، اوّلگی سؤالگەگنە:

— بیك کوب، شغرم طولی ــ دیب جواب بیردی. اوزی، آقرتن‌غنه طوروب کیتوب ، زور طاس آلدنده هوالانوب غنه ، ایرنوب گنه، آشاب طویغاچ یوونا طورغان اوردك کبی گنه ، یلی صو بلەن یوونورغە، طهارت آلورغه طوتوندی.

اوی یاقتوردی. آپاسی بونڭ اورنینی جیشدروب آلدی. آبیسی طشقی یاقدن تەرەزەلرنی آچدی. حلیم ، سەکی اوستینه منوب اوطروب، طوگفان تەرەزەنڭ قالغان بیرلرندن اورامنی، کورشیلرنی قاری باشلادی. قار اوستلری صالام کلرلری بلەن بیزەلگان طار اورام، قار آستندن، قورقغان کبی گنه، باشینی کورسەتوب طورا طورغان کچکنه گنه اویلر، قار باصقان لاپاصلر، کلەتلر، بیك قزغانچ، بیك ناچار کبی کورندی. یورت اچنده صیبرلر قووب یوروچی کورشی خاتونی محبوبه آبصطای‌ده بیك یەمسز، اوستی بیك طوپاص، درفا کبی طیولدی. اول شونلرنڭ همه‌سینی شهر بلەن چاغشدرا باشلادی.

مونه قابقا تو بینه آط کیلوب طوقتادی. حلیم، آطدن توشکان کشی‌نڭ برسی ـ ئەتیسی، برسی ـ آول ملاسی ایکانینی کورگاچ ، کولوب یبەره یازدی. آنڭ کییمی، آنڭ قیافتی، حاضر، کولکی کبی، قزغانچ کبی طیولدی.

مونه ایشك آچلدی. حضرت کردی. حلیم باروب کورشدی. اوطورشدیلر ، دعاده قیلدیلر . حضرت، حلیم‌دن مدرسه‌نڭ حاللرینی، سبقلرینی صوراشا باشلادی. «رمی یرمی» ده دیگاچ، حضرت:

— ئەهو، سین بیك تیز یتکانسڭ ! حاضر ایندی اوزون اعلالنی بتروب بارالر. بزنڭ داملا: «تصرفنی ایکی یل اوقودم» دیه ایدی. یه ئلی، «یرمی» گه اعلال اوقو ئلی ــ دیدی.

حلیم‌نڭ توسی باشقاردی؛ باشی آزراق ایولدی، بر یاقغه تابا

که کره‌یدی؛ کوز یارطیلی یوملدی؛ ایکی قول تز اوستینه قویلدی:

— یرمی در اصل ـ یرمی، ضمه بر ثقیل شد، ضمه را حزف کردیم ـ یرمی ـ دیدی. حضرت:

— بارك الله، بارك الله! صوڭ، «رمی یرمی» دن اسم فاعل نیچك کیله؟ یه صرف قیل!ـ دیدی، حلیم، طاغی، بر آوزدن صرف قیلوب، اعلال اوقوب طاشلادی. حضرت طاغی‌ماقتادی. بولمه‌ده‌گی آنالوی، آپالوینڭ باشلری کوکـگه تیه‌رگه یتکان کبی، حلیم‌نڭ ئه‌تیسینڭ باشی‌ده بر قارش کوته‌رلدی. حضرت:

— یاری، بیك هیبت، بیك طرشوب اوقو!ـ دیدی‌ده‌ئه‌تیسی بله‌ن سویله‌شورگه طوتوندی. حلیم‌ده، اوزینڭ شول جیگـگوندن ئلله نی قدر شادلانوب کیتدی.

صاماۋار کیلدی. ئه‌تیسی چای صالدی. شول آراده کورشی قارتی سلام بیروب کردی. حلیم اورنندن توشوب، آنڭ بله‌ن کورشوب، اورنینی بیردی. دعا قیلغاچ، حضرت:

— مونه بیك یاغشی، کیل ایندی، بونده اوطور. ئه‌تیگدن یوغاری بولا ایندی‌ده... کتاب ئه‌یتکان: «اهل علم‌نڭ ایڭ کچکنه‌سی اهل دنیانڭ ایڭ زورسندن اولوغ دیگان» دیب، حلیم‌نی اوز یانینه اوطورتدی. حلیم‌نڭ طاغی یونی کوپردی.

چای باشلاندی. ته‌ملی چای بله‌ن‌حلیم، مایلی بلینلر، قیماقلر، په‌ره‌مه‌چلرنی یورتورگه طوتوندی. اول، قاتی ایکمه‌ك بله‌ن چای اچه اچه کویوب بتکانگه، نی قدری آشاغانینی سیزمی‌ده قالدی. طاغی چای یاصی طورغان آغاسینڭ: «آشا، حلیم!» دیب قصتاوی، بونڭ دردینی طاغی آرتدردی. چایدن صوڭ، حضرت قرآن اوقوغاچ، ئه‌تیسی، حضرتدن‌صوڭ بوگنارده اوچ تیننی تورتدی. بوصدقه بیر و

حليمنى، بتونلەى ملالر صنفينه كروب كيتووينه شهادتنامه بيرو توسلى بولدى. اول آقچەسندن بيتەر ملا بلەن بررەتدن يورتولرينه كيفى كيلدى. ملالر كيتكاچ، حليم، آپالرى، ئەنيلرى بلەن بولمەدەده چاى اچدى. آندن صوڭ، تگى اويگه چغوب، جيگگاسينڭ مالاينى سويدى. جيگگالرى بلەن برگه قوورغان بورچاق آشادى.

يورتقه چقدى. آطلر، صيپرلر، صارقلر بيك كچكنه كبى، اويلر، لاپاصلر بيك ناچار كبى كورندى. اول، اورامغه چغوب آولنى قارارغه طوتوندى. قار بلەن كوملوب كيتكان آولنڭ اوچى قايالغى‌نيده طابا آلمادى.

مونه آبيسى آط جيگوب، اندرغه، صالامغه بارورغه چقدى. حليمده آگار اوطروب كيتدى. اندر، كيبەنلر، اويوم اويوم صالاملر، كيبەك قووشلرى آنى، آقرتن غنه ايسكى حالينه قايتارا باشلادى. آنڭ اوچ دورت آى اچندە، شهردە، مدرسەدە ئله كدرگان شهرلكلرينى يمرە، اوچرا باشلادى. صالامدن قايتقاچ، اول، صارقلرغه صالامده صالشدى. آندن صوڭ، طاغى اورامغه چغوب، تگى ياقده جيلوب طورا طورغان كورشى مالايلرى يانينه باردى. بارسى‌ده بوگار ايكنچى كوز بلەنرەك قاراغانلقلرى، بوگار صالدات‌دن قايتقان كشى كبى ايتدروب، ياييسه برتوره كبى ايتدروب قاراولرى، بونى طاغى آزراق هوالاندردى. همەسى بونڭ بلەن كورشوب: «نى حال حليم؟ شهرنى ياراتدڭمى؟» ديب صوراشورغه طوتونديلر.

حليم بونلر بلەن نى طوغريسنده سويلەرگەدە سوز طابا آلمادى: مدرسەنى سويلەرگە آنلرغه قزق توگل، سبقنى سويلەرگە آنلر آڭلامى. بر آز طورغاچدە، اول، اوزينڭ بونلردن ئله نيچه درجه زور ايكانلكينى سيزوب، اويگه كيتدى. اويده طاغى ئەنيلرى بلەن

چای اچدی. آنلرغه مدرسه‌ده نیچك طورولرنی، مدرسه‌ده نیچك آشاولرنی، اوقولرنی همه‌سینی سویله‌دی. آپالری، آنالری بیك اخلاص بله‌ن طڭلاب، هر جمله‌دن صوڭ: «مسکینلر، بویوغوب یاتالر ایکان!» دیب، سوزنی بیله‌ب بیه‌ردیلر. مونه، اول، «کالپانیه»غه کیلوب یتدی؛ آنی سویله‌رگه طوتوندی: آشاووینی، اچووینی- همه‌سینی سویله‌دی. قوبظ، جرلاو، بیبو، علی‌صوقرغه کیلوب یتکاچ سویله‌رگه‌می، یوقمی‌دیب، اول آبدراب قالدی. ئلله نیندی شاکردلك حسی سویله‌مه‌سکه قوشقان کبی بولدی. یوق، سویله‌میم دیب، سویله‌می‌اوتوب کیتدی. اوزیناڭ «چایداشلرینی» برم برم صاناب چقدی. بر آپاسی:

— حاضر نیشلیلر مونه؟ - دیدی. حلیم:

— حاضر حضرت کرگان، درسده اوطرالر - دیب، حضرتناڭ نیندیلکینی، اول کرگانده‌نیچك اسلده‌ولرینی- همه‌سینی سویله‌دی.

بر آپاسی:

— آنده شاکردلر اویله‌نه‌لرمی؟ - دیدی. طاغی حلیم‌ناڭ کوڭلینه‌شبهه کرتدی. اول - ئلله‌نیچك، آپالریناڭ شول‌شاکردلرناڭ، شول یاقلرینی بیك بلورگه طرشولرینی سیزندی.

— اویله‌نه‌لر. مونه اول «کالپانیه»، بر ملابولغان‌شاکرد اویله‌نگاچ بولدی - دیب، شاکردلرناڭ اویله‌نولرینی فلانلرینی‌ده سویله‌دی. مدرسه‌ناڭ اسمینی کوته‌رور اوچونمی، اول، مدرسه‌ده‌گی هر شاکردنی سویله‌گانده آرتدر وبراق ماقتاب سویله‌دی.

اویله‌نمازینه، اول، مسجدگه‌ده‌باردی. کیچ بله‌ن‌مونچه‌ده کردی. قایماقلی سوزمه آشاب، طاغی‌یومشاق یاصتق، یلی‌یورغان آستینه کروب، یوقوغه یاتدی.

X

صاناولی کون اوتوب کیتدی. جمعه یتدی. حلیم، جمعه‌دن صوڭ حضرت بله‌ن ، قرنداشلر بله‌ن کورشوب ، اشنی بتوردی. هر مینوت صایون کیتو یاقنلاشدی . یاقنلاشقان صایون مدرسه‌نڭ طورمشی یه‌مسزله‌نه باردی. حلیم بتون کون بویی شول اویدن جرینه آلمادی. آنده‌غی آچلی طوقلی طورمش، آنده‌غی قاتی‌نظام، آنده‌غی «رمی‌برمی »، قاضی، مالایلر، خلفه‌لر-همه‌سی، اوزینه بر تورلی، آیوکبی کورندی. شونی ایسه‌بلی باشلاغاچ‌ده آنڭ‌کوڭلی شو-و ایتوب قورقوب کیته طورغان، بتون طامرلرندن صالقون آغا طورغان بولدی. لکن، آنالرینه ، آپالرینه کورسه‌تمه‌س اوچون، اول باطرلاندی. گویا بر نرسه‌ده یوق، بیك راحتله‌نوب بارا کبی کورنورگه طرشدی. یوق یوق‌ده کوزگه یاشلر کیلوب طغلغالادی. اول بیك زور کوچ بله‌ن اوزینی اوزی طیوب قالدی.

مونه کیچ بولدی. آقتق کیچ یتدی. ئه‌نیسینڭ ایرکه‌له‌وی طاغی آرتدی. آپالری‌ده: «کوره آلماینچه‌ده قالدق!» دیب زارلانشا باشلادیلر . یستودن صوڭ ، بتون اوی جماعتی جییلوب آش آشادیلر . آش‌دن‌صوڭ حلیمنی‌طاغی بر ، مونچه‌غه کرتدیلر . مونچه‌دن چغوغه قاینار صاماۋار بله‌ن بال مای، قوش‌تللری، یواچالر ، کومه‌چلر حلیمنی کوتوب طوردی. آناسی، آپالری، حلیم - دورته‌وگنه چای اچه‌رگه باشلادیلر. آناسی چدی آلمادی:

— به‌بکه‌م کیته!- دیب، حلیم‌نڭ آرقاسندن قاغوب، جلاب یبه‌ردی. حلیم‌ده، کوزینه کیلوب طغلغان یاشنی صاقلی آلووینه اشانچی بولماغانغه، قارانغی تورگه چغوب، ئه‌یله‌نوب کردی. چای

دوام ایتدی. آپالری بوقچه‌لرغه ئه‌یبرلر طوتوردیلر. ئه‌نیسی قابچقغه واق به‌لشلر، یومارلام یومارلام مایلر، یواچالر طوتوردی. آخردن‌غنه: «مونه بونسی خلفه‌گه‌گه» دیب، بر قازده طقدی. شوندن صوڭ، «مونه بونسی‌تگی چایداشگه‌گه» دیب، زورغنه، قاز آیاغندن پشکان به‌لش‌ده آیروب قویدی.

زور آپاسی، کچکنه‌سی بله‌ن کیگاش ایتشوب ایتشوب، اوچی چلته‌رله‌گان، اوزون باشلی، چیکگان بر پار آیاق چولغاوی بیروب:

— بونی خلفه‌گه بیرورسڭ - دیدی. حلیم، آبدراب قاراغاچ، اوزی‌ده قزاروب کیتدی.

بو کون، کونده‌گی کبی، حلیم تیز یوقوغه کیته آلمادی. طاغی مدرسه‌نڭ قوط اوچقچ حاللری آنڭ کوز آلدینه کیلوب باصدی. حاضر آنلر بیگره‌ك ناچار کبی، مدرسه‌نڭ طورمشی بیگره‌ك آور کبی، مدرسه‌نڭ ئلله نیندی تلده اوقی‌طورغان «رەی یرمی»سی بیگره‌ك ته‌مسز کبی طیولدی. اول، بیك اوزاق، ئلی اوگغه، ئلی صولغه بورولوب اشدن چقغاننڭ صوڭنك، یوقوغه کیتدی.

— اوغلم ،طور، طور! آبییڭ آط جیکدی - دیگان سوز آنڭ طاغی جراحتینی آچدی. اول، سیکروب طوروب،یوونوب، کیینوب، چایگه‌اوطوردی. چای‌سویله‌نمه‌ینچه گنه اچلدی. بارسینڭ‌ده سوزی بتدی. چایدن صوڭ ئه‌تیسی اوزون‌غنه دعا قیلوب:

— کیبون اوغلم! - دیدی.

حلیم، الگه‌ری، کیتووینه اشانماغان کبی، آورغنه، یالقاوغنه ماتاشسه‌ده، حاضر، تیزره‌ك شول آور مجلسدن قوتولیم، نی بولسه‌ده بولسون تیزره‌ك کیتیم دیگان کبی، آشغوب آشغرب کیینه

طغنه باشلادی.

مونه کورشورگه وقت یتدی. ایك اوّل ئه‌نیسی بلەن کورشدی. اول کورشکان وقتده ئه‌نیسینك یوزینه قاراماسقه طرشدی. آندن آپالری بلەن کورشدی. آندن آش اوبینه چغوب، جیگگالری بلەن کورشدی. چانا یانندەغنه آبیلری بلەن کورشوب، طشدەغنه آبیسینك زور طلوبینی کیبوب، منوب اوطوردی. کچکنه فانار یاقتیسی بلەن‌گنه آزغنه کورنه طورغان ئه‌نیسی، آپالرینك یوزینه طاغی بر قاراب:

— خوشگز! - دیدی.

آط قوزغالدی. آرتدن ئه‌نیسینك: «خوش!» دیگان طاوشینی ایشتدی. کوزدن ایکی طامچی یاش بیتنی قطقلاب، ملدرەب توشوب کیتدی. حلیم، باشینی سلکوب صووق هوا صولاب، یاشینی طوقتاتا آلدی. جیلگه قارشی آط چابا باشلادی. جیل، حلیم‌نك بتون توشلرینه کروب، گویا، بتون آولدەغی اویلارندن آرچورگه تله‌گان کبی، آنك آشاسندن اوته باشلادی. اول طوکا باشلاووینی سیزگاچ، جیلگه یان بلەن بولور اوچون آزراق صغلدی. چانانك ژلداب شووب بارو کویی بلەن طاغی اویلار کیلورگه طوتوندی. طاغی مدرسه بلەن آول صوغشا باشلادی.

اول قالقوب کیتدی. قاضی‌نك: «نمازغه!» دیگان طاوشینه اویانوب کیتوب تیره یانینی قاراسه، چواش آولینی چغولرینی، چواشلرنك اوی‌لرنده صالام میچنك گولت گولت یانووینی کوردی. اول: «مونه بونده‌ده طورالر. مدرسه‌گه بارمیلر، اوی‌لری یلی، قاضی نمازغه اویاتمی» دیمه کچی بولدی. لکن شول فکرگه ئلله نیگه، کوڭل راضی بولمادی. اول، طاغی قالقدی. طاغی، ئلله نیندی،

ئون بلەن توشدن یاصالغان یوقی بلەن یوقلادی.

«طو-و-و!» دیگان سوزگە اویانوب کیتوب، مدرسە آلدندە اوزینی کورگاچ، قوطی اوچوب کیتدی. اول، چاناغە یابشوب، ئەتیسینە یابشوب، «توشمیم توشمیم، بارمیم!» دیەسی کیلگان کبی بولدی. لکن طاغی ئلله نیندی کوچ آنی جیگدی. اول آقرتن‌غنە توشوب، اویوغان آیاغی بلەن آقصی آقصی بوقچەسینی کوتەروب کروب کیتدی. «چایداش»، سیکروب طوروب:

— ئە، چایداش کیلدی، چایداش- دیب، قارشی آلدی. حلیم تیشنوب، خلفە بلەن «چایداشلر» بلەن کورشدی. ئەتیسی دە خلفە بلەن، حلیم بلەن کورشوب چغوب کیتدی. حلیمگە اویدە وقتدە، مدرسەدە ئللەنیلر بولا کبی کورنگانگە، اول، آشغوب آشغوب:

— نی بولدی؟ نی‌لر بار؟- دیب، «چایداش»دن صوراشورغە طوتوندی. «چایداش»نڭ سوزلردن بر نی‌دە بولماغانینی بلگاچ، بو اویلاغانچە چقماغاچ، کیفی‌دە کیتکان کبی بولدی.

زورراق «چایداشلر» بلەندە کورشدی. آنلردە:

— ئە کیلدگمی؟ صوڭ، آپاگلر ایسەن‌قالدیمی؟ فلان- دیب اویناشا باشلادیلر. تگی، بونی یودەتە طورغان شاکرد طاغی کیلوب:

— ئە، قاین اُنی، ایسەنمی؟ مینم مرضیە ایسەن قالدیمی؟ میڭا بولەك یبەردیمی؟ آیاق اوراووچی، بالطر چوپرەك کیتردگمی؟- دیب صوراشورغە طوتوندی.

حلیم، بو یولی آلای اوق ایسی کیتمەسەدە، مدرسەنڭ بیك دوست ایتدروب قبول ایتمەوی آزراق آورراق طیولدی. اول، قابچقدەغی ئەیبرلرنی کوتەروب، «چایداش» بلەن یوغاری چورماغە منوب کیتدی. آندە «چایداش»نڭ کسەسینە یواچا طوتورغاننڭ صوگندە،

«ئەنی سیگا بەلش یبەردی» دیب، تگی بەلشنی بیردی. قابچقدن قاز آلوب توشوب خلفەگە بیردی. بوقچەنی تیشوب ئەیبرلرنی اورونلاشدرغانغە، آپاسینك، «خلفەگە» دیب بیرگان بالطرچوپرەگی کوزگە کورندی. اول طاغی قزاروب کیتدی. خلفەگە نیچك ایتدروب بیرورگە، کمدن ایکانینی ئەیتورگە سوز طابا آلمادی. اول شول یەمسز اشنی بر آز کیچکدرور اوچون، آنی ئەیبرلر آستینە طغوب قویدی.

بازار بولغانغە کورە، ئلە نیندی آول موژیکلری ایشك آچوبغنە: «بزنك آول ملا مالایی چقسون ئلی!» دیب، اوزینە آنك آولینك ملا مالایی بیلگیلی بولسەدە، همەسینەدە بیلگیلی بولورغە تییش کبی، یودەتوب بتردیلر. قایسیلری بلەن شاکردلر سوزگە کرشوب، «کم کیرەك؟» دیگان سوزگە: «ملا مالایی» دیب، شاکردنك آڭلاماووینە قارشی: «بلمیسگمنی؟ ملا مالایی، بزنك ملا مالایی بوندە اوقی» دیب، تعریف گە کرشوب، بتون مدرسەنی کولدردیلر.

هر اوروندە قابچق سوتو، آزق آلو، قارا کرلرنی اویگەیبەرو، تز اوستینە کتاب قویوب، کتاب اوستینە کاغد قویوب، باشنی قییغراق صالندروب خطلر یازو بلەن طوادی. بیك کوب شاکردلر بازارغە خط یبەرور اوچون آولداش ازلەرگە، بیك کوبسی کیلگان آزقنی دۆور اویندن آلورغە، بیك کوبسی آزقنی قوناق اویلرینە ایلتورگە کیتدی. مدرسەدە شهر بالالرینە باشقە سبق اوقوچی بولمادی. بازارغە چقماغانلر اشدن، یورودن بوشامادیلر. مونە «چایداش» کیلوب، حلیمگە:

— ئەیدە بازارغە چغامز! — دیدی. خلفەدن صورارغە

شیکلەنگانگە، «چایداش» ایکیسی اوچون‌دە صوراب، بازارغە
چغوب کیتدیلر. بازاردە، اتفاقی، حلیم‌نڭ ئەتیسینی اوچراتدیلر.
ئەتیسی حلیمنی کوروب الگەری ایسی کیتکان کبی بولسەدە،
آخردن:

— طوقتاڭز، مونە مین شوندن یوگان‌گنە آلیم‌دە، کروب
چای اچەرمز - دیدی. «چایداش»، آنی‌دە چاقرو چاقرماووینی
بلمەگانگە، ایکیلەنە باشلادی. اول، حلیمنی چابووندن طارتوب،
آلوب کیتمەکچی بولدی. ئەتیسی، بیك اوزاق یوگاننی صایلاغاننڭ
صوڭندە، بارماغی بلەن قصوب، بورونی بلەن ایسنەب بترگاننڭ
صوڭندە، یارتی تاتارچە یارتی روسچە ایتدروب؛

— نو، ایڤان باباي ١٢٠ - دیب، صاتولاشا باشلادی. نگی
ایڤان بابای‌دە.

— والله یوق، ١٤٠ شاریف - دیب سویلەرگە طوتوندی.
یارتی ساعت صاتولاشقاننڭ صوڭندە یوگان آلندی. بوگاننی قولغە
طوتوب، «ئەیدەڭز، باللر، ئەیدەڭز!» دیب، حلیم‌نڭ ئەتیسی
آلوب کیتدی. تەرەزەدە بیك کوب قالاچلر اویوب قویغان کیبت
یانینە باروب، شاقتی زور کیسەك قالاچ آلدی. «چایداش»نڭ
آوزندن صولر آغا باشلادی. آندن صوڭ، «بالڭ بارمی؟» دیب،
بال آلدی. «ئەیدەڭز ایندی، مین‌دە اچەمەگان ئلی» دیب، بونلرنی
پاستایالی دۆورغە، چایگە آلوب کیتدی. چاینیك بلەن چای کیلدی.
کومەچلر کیسلدی. حلیم‌نڭ ئەتیسی، «چایداش»دن:

— سین قایاغی؟ کم اوغلی؟ - دیب صوراشا باشلادی. اوزی
کومەچلر، باللر بلەن صیلی باشلادی. «چایداش»، چای اچە اچە،
کومەچ آشی آچلدی: ئەتیسینڭ کم ایکانلکینی، جماعتلرینی

- بارسینی‌ده سویله‌دی. چای تمام بولدی. حلیم‌نڭ ئه‌تیسی، چای‌دن صوڭ کسه‌سندن یانچغینی آلوب، ایکیسینه‌ده اوچه‌رتین صدقه بیردی. شاکردلر، کورشوب چغوب کیتوب، اورامغه چغار-چقماس اوق شول آقچه‌لر حقنده کیڭاش ایتشه باشلادیلر: «چایداش»: «سین ئلی یاڭا کیلدڭ، سین اوچ تینگه کانفیت، فلان آل!» دیب؛ حلیم: «اول آقچه‌نی، بیت مینم ئه‌تی بیردی؛ سین آل!» دیب، قچقرشورغه طوتوندیلر. قایتورغه وقت یتکانگه، صوغشاده آلماینچه؛ ئه‌یبرده آلا آلماینچه، آقچه‌لرنی قولغه یومارلاب قایتوب کیتدیلر.

طاغی کون اوتدی. طاغی حلیم سبقنی اوقورغه طوتوندی. طاغی، الگه‌ریگی کبی، چای اچوب، سیره‌ك آش پشروب، ئلله نی‌ده بر «کالپانیه» کوروب، قش اوتوب کیتدی. حلیم، شرح عبدالله‌نی‌غنه توگل، قواعدنی‌ده چقدی، ترکیب‌گه‌ده توشدی.

کونلر ماتورلاندی. ته‌ره‌زه‌لر آلندی. شاکردلر، یازغی قارکبی، ئلله قایا اری باشلادیلر. مدرسه‌طنلاندی، خلق آزای‌دی. سبق اوقیسی کیلمی باشلادی. خلفه‌لر اوزلری‌ده هر کوننی پارلاب پارلاب یورورگه چغوب کیته باشلادیلر.

مونه حلیم‌نڭ آغاسی کیلوب، حلیمنی اویگه‌ده آلوب کیتدی. طاغی حلیم اوزینڭ اوسکان، زورایغان، اوزینڭ طوغانلری آراسینه باروب کردی. آولنڭ ماتورلغی مدرسه‌نی اونوتدردی؛ آولنڭ سوتی، قاطغی، آشی، ایتی مدرسه‌ده‌گی آچلقنی خاطردن چغاردی؛ اوطاوی، پچه‌نی، اوراغی، شرح عبدالله، قواعد، ترکیب‌لرنی باصوب کیتوب، بتون مدرسه‌نڭ بیرگانینی قار آستنده قالدردی.

طاغی کوز یتدی. طاغی آشلق جییلدی. طاغی مدرسه‌گه بارورغه وقت یتدی. طاغی حلیم مدرسه‌گه کیتدی.

TARİH KURUMU

XI

حلیم مدرسه‌گه کیلو بله‌ن، ئلله نیندی عادی توگل بر اش بارلغینی، ئلله نیندی زور بر واقعه کوتلگانینی حس ایتدی. ایتمه‌سلك‌ده‌توگل: بتون شاکرد، گویا همه‌سی‌ده ایشتو قورالینه‌غنه ئه‌یلنگان کبی هر طاووشنی طگلی، هر سوزنی ممکن قدر ایشوتمی قالدرماسقه طرشا، هر خبرنی جنتکلی، ایشکدن کرگان هر کشینی «نی‌بولدی؟ نی‌بار؟» خبری بله‌ن قارشی‌آلا. مدرسه قابقاسندن بربریاط کشی کرسه، همه‌سی کبی اورننددن طوروب، آنی‌چورماب آلوب، صوراشورغه طوتونا. یاگلش چیتك قالمیم دیب، یوروگه چقمی، کوکل‌اورونك توگلگه، سبق اوقومی؛ فقط کوته. خلفه‌ده کوته، مناظره‌چی شاکردده کوته، مالایلرده کوته. نی کوته؟ مدرسه‌نك طورمشینك آغووینی جیه‌رورلك نیندی زور واقعه‌کوته؟ شول قدر سگگولرنی کیروب نیندی زور اشنی قارشی آلورغه حاضرله‌نه؟ قایغو کوته‌می، شادلقمی؟ شاکردلرنك کوزلرنك یالتراغان امیدندن، شاکردلرنك یالغز ایده‌ن‌بویندیه‌یورگانده‌فرضغه چوموب کیتوب، خیالنك ماتور ییرینه یتکاچ کولوب یبه‌رولرندن، شادلقلی بر حال کوتلگان کبی بولا.

بتون مدرسه اشنی طاشلاب، بتون شاکرد اوقونی طاشلاب، علیم باینك آناسی، زهره آبصطاینك ئولوینی کوته. آنك تهلیلنك، آنك جنازه‌سنده آلناچق آقچه‌لر، صالفیتلر، آنی اوقورغه اوطورتمی، شاکردنی خیال دریاسینه اوستره‌ب، ئلله نیلر اویلاتا. آنك آلدینه شول آقچه‌لرنی، شول صالفیتلرنی کیتروب قویوب، آنك کسه‌سینی، آنك کوکلینی قطقلی. شول آقچه‌لر بله‌ن نیلر قیلاسینه پلانلر قوردرا،

شا کردگه، درجه‌سی درجه‌سی بله‌ن، کوبی آلاچاقلغینی حساب ایتدروب، شول آقچه‌غه نیلر تکدروینی، نیلر آلووینی قرقنچی مرتبه اویلاتا. خلفه‌لر قرآن ختم‌گه باروب اوچه‌ر صوم آلونی، تهلیلدن صوك برور صوم، کوته‌روب بارغان اوچون برور صوم، زیاره‌تده ایللیشه‌رتین آلونی اویلاب، قایسی‌سی شول آقچه‌غه چیتك که‌وش آلورغه‌ده، «کالپانیه» کوننی کییوب، بتون مدرسه‌نك ایسینی کیته‌رورگه اویلی؛ قایسی‌سی جیله‌ن تکدروب آولغه‌قایتوب ئه‌نیسینی سویندرورگه، ئه‌تیسینك کونده‌ش ملاسینك یوره‌گینی یاندرورغه؛ قایسی‌سی ایسکی قولده یازما شرحلی «جامع آلرموز» آلوب، کتاب کوبه‌یتورگه؛ قایسی‌سی کسه‌ده‌گی آقچه‌لر یانینه صالوب قویوب، «دنیاغه چقغاچ اشکه یارار ئلی» دیب، جیبوب قویارغه اویلی.

اورطه‌چه درجه‌لی شا کردلر، طاغی‌تهلیلدن، زیارتدن آلونی‌اویلاب بتر گاچ، «مونه ئلی، بلکه، شباغا قرآن ختم گه چغار» دیب، «بلکه کوته‌روب بارورغه ٢٤ کشی چاقرورلرده، بزنك درجه گه‌ده‌تیه‌رده، فلان قدر آلورمن» دیب اویلاب، آقچه‌لردن چای‌آلورغه، کتاب آلورغه، چیتك آلورغه اویلی. مالایلر، ختم‌گه‌ده، کوته‌روب بارورغه‌ده امیدلری بولماغانغه، تهلیل بله‌ن زیارتنی‌گنه نوشونه. شونده نی قدر آلولر حقنده خیالل‌رغه چومالر، شونلرنك کوبی بولووی طوغریسنده مناظره قیلوشالر. برسی:

— تهلیل‌ده بزگه یکرمیشه‌رتین بیره، زیارتده یکرمی تین-قرق تین بولا. ایکی یکرمی تینلك!- دیب، شول آقچه‌لرنی قولده طوتقان کبی، کولوب بیه‌ره. ایکنچیسی:

— بیره سیکا، طاز شیطان! بیشه‌رتین آلساك‌ده بته‌ر- دیب، سوزگه قوشلا. اوچنچیسی:

— میڭا مونه بیره ایچماسام، مینم چالما شەب. سزنڭنی؟ چالما یوق، جیلەن یوق. اشطانسز مالای - دیدە، جیگگان کبی کولوب یبەرە. نگیلردە، چندە، چالما جیلەن بوقغه قایغرورغه طوتونالر.

ئُلله قایلردن، ئُلله کملر آشا خبرلر آلنه. آورونڭ نیچك بارووی، نی وقت ئُولو احتمالی بارلغی - همەسی تیکشرلە، آنڭ‌مقندە قچقرشلا. خبر جیبودە بیگروك آقصاق آلغه چغا: اول، ئُلله قایدن ایشتوب کروب:

— آبصطای، اوستندە ئُولەشورگه دورت یوز تنکه وصیت ئەیتکان! - دیب، خبر طاراتا. شاکردلر:

— دورت یوز تنکه دیگن، ئُه!؟ ملاشاکر، سینڭ دورت یوز تنکەڭ بولسه حاضر نیشلەر ایدڭ؟ تگیسی:

— زەگگەر قتاندن طون طشلاتوب یبەرور ایدم، کارمازین کازاکی تکدرور ایدم، یورت ییر صالدرور ایدم، چغرداب طورغان اون آلتی یاشلك قزغه اویلەنوب یبەرور ایدم؛ خاتون بلەن ایکەولەب اوطروشوب قوناقغه کیتەر ایدك - دیب، اوزینڭ خیالینی اوزآیتورغه طوتونا. برسی:

— یوق شول، یکتلر، دورت یوز تنکەم بولسه، مونه بوکونوك بخاراغه کیتەر ایدمدە، هیبت حجره آلوب، بر - آلتی یدی یل طوروب قایتور ایدم - دی. برسی:

— مین، ایبدەشلر، ماقتانور حال یوق. والله، دورت یوز صوم بولسه، صاتو ایتەرگه طوتونور ایدم. طبرطبر اورنندە باصوب طورا آلمی طورغان آیغر آلوب، «هەی، بریاقغه، بریاقغه!» دیب قچقروب، ملا عبدالله‌لرنڭ، ملا شاکرلرنڭ، قوطینی آلور ایدم - همەسینی «بو نیندی تورە ایکان!» دیب شاق قاطرور ایدم.

• •

[illegible] يه ايندى، احمدى آبزى، سين نيشلەر ايدك؟ بلەم شريكلر... ـ ديب، برسى احمدى آبزى اورنينه سويلەرگه طوتونا ايدى: «احمدى آبزى، حجگه باروچى بر بـاينى طابوب، استانبولدن «تفسير» آلدرور ايدى. آندن آرزى، تگى قارتغليم ملا بار بيت؟ شونك يازما «مشكوتينى» آلور ايدى. درستمى، شريكلر؟ درستمى، احمدى آبزى؟» ديه ايدى. اول آرادە بولمى ـ آقصاق طاغى:

— آبصطاى گور صدقەسينه مدرسەگه بر صيير كرتورگه قوشقان ـ ديگان خبر طاراتا ايدى‌دە، شاكردلر، شول صييرنك ايتينى بولشورگه طوتونالر، قايسيلرى: «يوق، ايتنى درجەگه بولەرگه كيرەك»، قايسيلرى: «يوق شاكرد باشندن بولەرگه كيرەك» ديب، ايكى فرقەگه بولنوب، قچقرشورغه طوتونالر ايدى. آقصاق الگەرى ايتنك كوبمى‌لكينى حسابلاب بترگاننك صوكنده، درجەلەب بولشسەلر اوزينه كوبمى تيه، تيكز بولشسەلر كوبمى تيگانينى اويلاب، درجەلەب بولودە آرتق تيگانگە، اول‌دە درجەلەبنى قوّتلەرگە طوتونا ايدى. ايتدن صوك، «ياقداشلر، تيريسينى نيشليمز؟» ديگان مسئلە چغا؛ شاكردلر، برسى آرتلى برسى: «فلان تيريچى ميشچەن مينم دوستم، مين صاتام!»، «مينم فلان تيريچى طانشم، مين صاتام!» ديب، اويلاشورغە، قچقرشورغە باشليلر ايدى. اول‌دە بولمى، طاغى ئلله قايدن، «مدرسەگە اوچ قرآن كرتەلر ايكان!» ديب، قرآن ختمگه كملر الەگووى حقندە سويلەرگە، صانارغە باشليلر؛ طاغى ايكى فرقە قچقرشالر، طالاشالر ايدى. طاغى ياڭاخبر آنى اونوتدرا ايدى.

شونك بلەن كون اوتە، كيچ بولا، كيچ اوتە ايرتە بولا، لكن زهرە آبصطاى همان ئولمى ايدى. كيتەرگە حاضرلەنگان شاكردلر آوللرينە كيتمى كوتوب ياتالر؛ قايسيلرى آولدن، اشينى بولدروب، درجەلى

انیلرینی، آغالرینی چاقروب کیتره‌لر؛ تیره‌یاق ملالرینینگ اوغللری، آتالرینه جنازه‌غه کیلورگه خبر طوتارغه یوللر ازلیلر. یاشره‌ک شاکردلر چالما جیله‌ن طابوب قیافتنی زورآیتورغه طرشالر ایدی. آنلر آوللردن چالمالر صوراتوب آلالر، شهرده‌گی طانشلردن جیله‌نلر حاضرلیلر ایدی. لکن تگی خاتون ئولمی‌ده ئولمی ایدی.

اول، اوزینینگ شول قدر طروشوب طرماشوب، ئولم بله‌ن طارتشوۋی اوچون شاکردلردن ئلله نی قدر بددعالر، لعنتلر آلا، ئلله نی قدر سوگلر ایدی. خواجه بهأالدین، طاغی ئل‌نیندی خواجه‌لر، اینگ گیلن عزرائل‌یاننده پروتیکسیه باصوب، تیزره‌ک تگینی ئوترور اوچون نذرلر، یسین‌لر، صلوه‌لر آلالر ایدی. لکن، خواجه‌لرده براش اشلی آلمی، نذرلرده‌صلوه‌لرده یاردم ایته آلمی، زهره‌آبصطای ئولمی‌ده ئولمی ایدی. شاکردلر، کوته کوته کوت بولوب، امیدسزله‌نه‌لر؛ قایسیلری اوقورغه‌ده طوتونماقچی بولالر. طاغی یاکابر خبر مدرسه‌نی آستنی اوستکه کیتروب طاغی اشدن آیرا، طاغی امیدله‌نده‌ره ایدی. قایسیلری، آچولانوب اشدن چغوب بتوب، زهره‌آبصطاینی باروب بووب ئوتروره‌ک بولالر؛ قایسیلری امیدسزله‌نوب آولغه قلانکه‌ده کیتمه‌کچی بولالر ایدی.

مونه بر کوننی اویله‌دن صونگ، قابقادن برکیشی کیلوب کردی. بر شاکرد:

— علیم باینینگ خدمتچیسی!- دیدی. بتون شاکرد یاشن‌صوقغان کبی قاتوب قالدی. همه‌سینینگ یوره‌کلری تیزره‌ک تیبه، سگکرلری کیبرله باشلادی. همه‌سی، «نی بولدی، نی؟» دیب، تگینینگ کرگانینی کوته باشلادی. مونه کردی، سلام بیردی. بتون شاکرد آنینگ آوزینه قاراب: «شاکردلر، ایرته‌گه اویله‌دن صونگ جنازه‌غه!»

دیگان خبرنی ایشته‌کچی بولدی. لکن تگی، بر آز آبدراب طورغاننك صوگنده، کچکنه گنه، اوپالغان طاووش بلهن گنه:

— میکا صادق خلفه کیره‌ك - دیدی. صادق خلفه بیك تیز کیلوب چقووی بلهن:

— آبزی سینی چاقردی، حاضر کیلسون دیدی - دیب چقوب کیتدی. بو خبر بتون مدرسه‌نی طاغی آست اوست کیتوردی: «نیك چاقرا؟ نی بار؟ صادق خلفه کم صوك، نینندی بختلی؟» همه شاکرد: خلفه‌سی، اورطه‌چه‌سی، مالایی - همه‌سی، همه‌سی اوزینك صادق خلفه‌توگللکی اوچون اوزلرینك تقدیرلرینه لعنتلر اوقودیلر. همه‌سی بو تاردای بولغان کبی صادق خلفه‌نی اوزاتدیلر. بتون مدرسه صادق خلفه‌نی کوته‌رگه، بتون شاکرد صادق خلفه‌دن یاکا خبر - تگی خاتوننك ئوله‌رلکمی توگلمی‌لکی حقنده چن خبر کوته‌رگه طوتوندی. وقت بیك آور اوندی. ساعت گویا طوقتادی. کیچ بولا باشلادی، صادق خلفه قایتمادی. مونه ایکندی یتدی. نمازغه بارو عادتی بولغان شاکردلرده بو کون نمازغه بارمادیلر. صادق خلفه‌دن ایشتله طورغان خبرنك باشقه‌لردن صوك ایشتلووینه راضی بولمادیلر.

مونه صادق خلفه کورندی. بتون مدرسه، پادشاهنی قارشی آلغان کبی، آنی قارشی آلوب:

— نی بار؟ نی بولدی؟ ئولگانمی؟ ئوله‌می؟ قایچان ئوله؟ کومی بیره‌لر؟ ختم بارمی؟ کوته‌رشورگه نیچه شاکرد آلالر؟ - سوءاللری بلهن کومدیلر. صادق خلفه قایدن باشلاب سویلهرگه ابدرادی. آخردن، اول:

بیك آور. مینی «دعوات منجیه» اوقوب اوشکرورگه چاقرغانلر؛ ئوله، بوکون ئولمه‌سه ایرته ئوله؛ ایرنلری کوبوب چقغان - دیدی.

«ئوله»- شادلق خبری بتون مدرسه‌نی طوتدی. بتون شاکردلرنی امید بلەن طوتوردی. شاکردلر چالمالر چالورغه، جیلەنلر کییوب قارارغه باشلادیلر. قایسیلری صادقدن، «ئوله‌رلکمی، چنلاب اوق ئوله‌رلکمی؟» دیب، طاغی بلشوب، ئه‌تیلرینه اوزوب جنازه‌غه کیلورگه چاقروب خطلر یازدیلر. کیچکی چای‌ده‌بیك کیفلی اوتدی؛ ئلله نی قدر کولکی سویله‌ندی، ئلله نی قدر ایسکی ئولگان بایلر، خاتونلری، جنازه‌لری خاطرگه توشورلدی. کیچ بولدی. نی قدر کوتلسه‌ده خبر کیلمه‌دی. لکن شاکردلر، بو خبر کیلمه‌سه‌ده، «مطلقا ئوله‌چك ایندی» دیب اوطورتوب قویغانغه، طنچ یوقلادیلر.

ایرته‌گیسینی ایرته بلەن طوروغه، تیره کورشی آولدن بر نیچه شاکردلر کیلوب یتدیلر. ئلله نیندی موءذنلر، ملالر، صوری قورتلو کوزگه کورندیلر. آقصاق، شهرده‌گی زور جنازه‌نڭ برسینی‌ده قالدرمی طورغان، کورشی آولنڭ بر ملاسینی کوروب، کروب:

— جماعت، ئوله! ئوله‌کسه‌سی‌نڭ ایسی چقغان، تگی ئوله‌کسه قارغاسی جمال ملا کیلگان- دیدی. شاکردلرده: «اول بله‌ینچه کیلمه‌س، فلان» دیب، ئولووینه طاغی نغراق قرار بیردیلر. لکن کورشی آولدن جییلغان شاکردلر مدرسه‌ده آزراق صووقلقغه سبب بولدیلر. آنلرنڭ کیلووی آرقاسنده بیك کوب شاکرد ختمدن قالورغه، کونه‌روب بارودن قالورغه تییش بولدی. خصوصا آقصاقنڭ بیك کیفی کیتدی. اول، آتاسینی ئوترگان کشی کبی ایتدروب، تگیلر بلەن طالاشورغه طوتوندی. صبیر ایتینی‌ده، حاضر، کشی باشندن بولو یاغینه کوچدی.

مونه طاغی کون اوتدی. طاغی خبر بولمادی. طاغی کیچ بولدی. کیلگان شاکردلر طاغی کوبه‌یدی. مدرسه شول کوتودن

کوت بولوب یارلوغه یتشدی.

مونه علیم بای کورندی. آنك کورنووی بتون مدرسه‌نی شوـ‌و ایندردی. همه‌سی طاغی ایشتو قورالینه‌غنه ئه‌ورلدی. کردی، سلام بیردی. جلاغانراق طاووش بلهن:

— شاکردلر... آنامز دنیانی قویدی. ایرته‌گه اویلهدن چغشلی جنازه‌غه... رحیم ایتگز، همه‌گز: ـ الوگز کچیگز قالماگز!ـ دیدی. صادقغه قاراب:

— خلفه، بوکون ختم چغارغه... کیره‌ك ایدی. اوزگز قاراشوب بارگز ایندی. لجدگه قدری... اوچ ختم بلهن وصیتی بار ایدی، نیچك ایته‌رسز ایکان؟ ـ دیدی. خلفه‌لر زور سوز چغاچاغینی سیزنوب:

— یاری، مونه حاضر آخشام اوقوب بر ختم‌گه بارامز، آنده کیگاشله‌شورمز. «یه‌گز، شاکردلر، دعا قیلیق!» دیب، دعا قیلوب:

— الله تعالی رحمتنده قیلسون، ـ اینگی بنده ایدی دیدی.

علیم بای چغوب کیتدی. بتون شاکردنك اچینی طشینی شادلق قابلادی. بیك زور شهر آلوب قایتقان عسکر کبی، الوغسی کچیسی سویونه، سیکره، قچقرا، باقرا باشلادی. شول شادلق اوزافغه بارمادی ـ اوچ ختمنی بولو حقنده طاووش قوبدی. خلفه‌لر درجه‌گه آلوب، بره‌م بره‌م اوزلری گنه اوچ ختم‌نی قیلماقچی بولدیلر؛ باشقه‌لر رضا بولمادی. الگه‌ری قچقرش کیتدی، آنك آرتندن طاووش قوبدی، اورششو باشلاندی. شاکردلر آراسنده خلفه‌لك شاکردلك حسی‌ده بتدی. شاکردلر اوزلرینك خلفه‌لرینه قارشی طوروب اورشوشا باشلادیلر. اش حضرتگه یته‌رلك بولدی. مونه خلفه‌لر اویلاشوب کیگاش ایتوب بولسه‌ده، ختم‌نی درجه بلهن توبه‌نگه توشرورگه راضی بولدیلر. شاکردلر درجه درجه یازلا باشلادیلر.

بتون مدرسه امید بله‌ن امید سزلك آراسنده «ئل‌گه‌مه‌ی، یوقمی» دیب قالتری باشلادی. خصوصا آفصاق بر آیاغینه طورا آلمادی. ختم‌لر بولینیدی، خلفه‌لر کیتدی. شاکردلر: چالمالر چالدی. جیله‌نلر حاضرله‌ندی. حلیم‌ده بر «چایداش» نڭ بیرگان چالما کیسه‌گی آستینه سولگی چورماب چالما یاصادی؛ خلفه‌نڭ ایسکی اوزون جیله‌نینی کیدی. جنازه کوتلورگه باشلاندی.

XII

ایرته گیسینی اویله نمازینه جیبیلغان خلق، مسجدگه کوچکه کوچکه گنه صیدی. مدرسه‌نڭ بتون شاکردلرینه، تیره یاق آوللرنڭ ملا مؤذنلرینه، شهرنڭ بتون صوری قورتلرینه باشقه ـ شهرنڭ بایلری، معتبر ره‌ك کشیلری‌ده ـ همه‌سی کیلگان ایدی. قصقه‌غنه نمازدن صوڭ شول خلق، قیامت کبی، علیم بایلرغه تابا یونه‌لدی. شاکردلر بر دورکمه‌ره‌ك بارسه‌لرده قابقا یانینه یتکاچ همه‌سی اوطدن قاچقان کبی چابشورغه طوتوندی. بارسی‌ده آلده‌غی صف‌غه اله‌گور اوچون تورتشورگه، طارتشورغه باشلادی. آخردن، قصلوب بصلوب اورونلاشلدی. خلفه‌لر یانینه قایسی بختلی مالایلر ئل‌گوب قالدی.

تهلیل بتدی، مونه قابچق قابچق آقچه‌لر کوته‌روب چقدیلر. مونه باشلاندی. آقچه اوله‌شوچیلرنڭ بتون حرکتلرینی تیکشروب طوراطورغان شاکردلر، بردن: «کاغذدن کیتدی!» دیب قچقردیلر. شول خبر بتون شاکردگه امید طودردی: آلده‌غی صفده‌غیلری: «میکاغنه کیلوب یتسه یارار ایدی!» دیب، آرتده‌غیلری: «بزگه‌ده کاغذدن کیتسه یارار ایدی!» دیب کوته باشلادیلر.

مونه حلیم‌لر صفینه‌ده بر قابچق کوته‌رگان کشی کروب،

تنکه اوله‌شه باشلادی. فریدن «یکرمی‌تین» خبری هر کمگه طارالدی. بتون صف بر یولی کبی قوللرینی صوزدیلر.

— تیك طورو‌گز، اورنگزدن قوزغالماگز، بارگزغه‌ده یته‌ر! ـ دیگان سوز ایشتلدی. حلیم‌دن یکرمی‌تینی طامزوب اوتوب کیتدی. حلیم‌نك کورشیسنده‌گی طازمالای، قلت ایتوب چغوب، صفنك آری باشینه باروب طاغی باصدی؛ بر نیچه‌سی آرتده‌غی صفغه چقدی. مونه طاغی بر قابچقلی کشی کیلوب:

— بونلرغه بیرلدیمی؟ ـ دیب صورادی. جواب بیروچی بولمادی. بر شاکرد:

— یوق ئلی ـ دیدی. اول، قابچغینی کوته‌روب، ایکنچی قات بیره باشلادی. طاغی قوللر صوزلدی. حلیمگه یتکانده‌گنه، بر کشی:

— آنلرغه بیرلدی، ئه‌نه آرتده‌غیسینه بیرلمه‌دی ـ دیب قچقردی. تگی طوقتادی. شاکردلر:

— آبزی میگا بیرلمه‌دی، میگابیرلمه‌دی‌ـ دیب‌یوده‌ته‌باشلادی.

مونه حضرتلر دعا قیلدی. بتون واق تویه‌ك شاکرد سیکروب طوروب، اوله‌شوچیلرنی چولغاب آلوب: «آبزیم! میگا بیرمه‌دك، میگا!» دیب تل‌نورگه طوتوندیلر. حلیم‌ده شونلر بله‌ن برگه کیندی. مونه طاغی بیره باشلادیلر. چاپاراق مالایلر ایکیشه‌ر، اوچه‌ر مرتبه آلدیلر. حلیم طاغی آلا آلماینچه قالدی.

جنازه کوته‌رلدی. زیارتگه تابا جنازه‌نی اوچورتوب آلوب کیتدیلر. مالایلر، جنازه‌غه قدر باروب یتشوب، زیارت یانده اوروب آلوب قالور اوچون طوغری یوللردن کیتدیلر. زیارتده‌گی ئلله نی قدر پورکیلر، صوری‌قورتلر، آولدن جییلغان واق تویه‌ك، صیاق صاندراق بله‌ن صوغشوب صفلر قوردیلر.

مونه جنازه کیلدی. ئُلّه قایده اوط سوندرورگه آشقغان کبی آشغوب، آشغوب کوموب‌ده طاشلاندی. مونه حضرت «تبارك» باشلادی. مونه طاغی چالتر - چولتر آقچه طاووشی کیندی. حلیم بو یولی زور شاکردلر آراسینه ئُله‌گوب، ایللی تین ئُله‌کدردی. آنڭ کوزلری یانا باشلاب، باباغی مالایلردن کورگان حیله بلن فائده له‌نور اوچون، آرتده‌غی صفقه کیلوب باصدی. لکن آقچه اوله‌شوچی کوروب قالوب، «یوق، سین آلدڭ!» دیب، بیرمی کیندی. حلیم قزاردی، بورتندی.

اویگه قایتورغه چغلدی. بتون شاکرد، کسه‌لرده‌گی آقچه‌لرنی شالتراتوب‌شالتراتوب، شونڭ بلن لذتله‌نه لذتله‌نه اویگه قایتدی. بردن بتون اوی آلدی صاماۋار بلن طولدی. بتون تیره‌کورشی کیبتی، ایکی تین اوچ تینلك کومه‌چ آلوچی شاکرد بلن طولدی؛ مدرسه‌ده گوڙ کیلوب، صوغشدن جیڭوب قایتقان عسکرلر کبی، چای اچه باشلادی. کیچکه قدر شاکردلرنڭ کمنڭ کوبمی آلووی، کمنك نیندی حیله‌لر بلن ایکی آلووی، کمنڭ برده آقچه‌سز قالووی سویله‌نوب بتمه‌دی. همه شاکرد اوز تیره یاننده‌غی ایپده‌شلری بلن ایکیشه‌ر اوچه‌ر قات شونی سویله‌ب اوندی. آقصاق اوزینی بیك شه‌ب حس ایتکانلکی کورندی. اول، جماعت سه‌کیسینه چغوب، مارشاۋایت ایتوب یوروگه طوتوندی. بر آزدن صوڭ:

— مونه ایندی، حاضر، عبدالله باینڭ خاتونینه شباغا یتدی؛ آندن آری صالح قارت، آندن آری فخری قارچغی، آندن آری زین‌الله آناسی. بویل شونلر بارده دمگوب بتسه... - دیب، شول فکر بلن شادلانوب، کوبمی آقچه بولاسینی حسابلارغه طوتوندی: «فلان قار چقنقینه چیتك آلام، فلان نکینه کازاکی تکدروم،

فلان» دیب، شول اوینی کیگایندی.

آقصاقنك «صیبر» دیگانی درست چقمادی: لیکن آنك اوچون بر کم‌ده آقصاقنی عیبله‌مه‌دی.

مونه خلق بازارغه چغوب کیتدی. کیچ بولمادی - هر اوزونك بر یاکا نرسه میدانغه کیلدی: قایسی‌سی کولمه‌ك اشطان آلوب قایتدی؛ قایسی‌سی چیتك آلدی؛ قایسی‌سی اوقالی کله‌پوش آلدی؛ قایسی‌سی چالما آلدی؛ قایسی‌سی کتاب آلدی. مالایلرده بازارغه چغوب کیتوب، جوان، صاصوب بتکان مارجالرنی چورماب آلوب، ایکی تینگه کانفیت، ایکی تینگه چیکله‌وك ؛ ایکی تینگه پره‌ننیك آلدیلر. کیچ بولسه‌ده، خلفه‌لر، شول به‌یره‌مگه رعایه یوزندن گنه سبق‌غه چاقرمادیلر.

مونه‌اول‌ده‌اوتدی، سبق‌باشلاندی. مدرسه طورمشی‌الگه‌ریگی حالینی آلدی. حلیم بیك قزولاب قزولاب ترکیب اوقی باشلادی.

مونه قش کردی. طاغی بلطرغی کبی «کالپانیه» باشلاندی. بلطرغی کبی درسلر اوقولدی. بلطرغی کبی بویل‌ده، ترکیبنی چغوب، «انموذج»گه توشکاچ، حلیم آولغه قایتوب کیلدی.

طاغی کونلر اوزآیدی؛ قویاش محبتلی ایتدروب قاری باشلادی. یومشاق جلیسی بله‌ن قاتی قارلرنك اوزه‌کلرینه اوتوب، آنلرنی ارته، آنلرنی صوغه ئه‌یله‌ندروب، شبرشبر طامچی طامدرا باشلادی. یول‌بوزولدی، بیك کوب شا کردآزقسز قالدی. مدرسه‌ده آچلق کبیره‌ك بولا باشلادی. حلیم نك «چاپداشلری»، حلیمدن ئلله‌نیچه ایکمه‌ك بورچقه آلدیلر؛ حلیم نك یارماسینی آلوب بوطقالر پشوردیلر.

مونه قرلر یه‌م یه‌شل بولوب کورنه باشلادی. قاش اوستنده یلتری طورغان اوجم‌ده ماتورلاندی. کورشی باقچه‌ده ئلله نیندی

خوش ایس چقدی. آغاچلر یافراق یارا، قوشلر صایری باشلادی، تمام جای بولدی. شاگردلر کوندن کون کیموب مدرسه بوشلانا باشلادی. مای اون بیشلری بولمادی. مدرسه‌ده خلفه‌لر، مدرسه‌دن باشقه طورورغه اورنی یوق کشیلر، جاینی‌ده اوقورغه ایسه‌بله‌ب قالغان، یراق‌دن کیلگان شاگردلرگنه قالدی. حلیم‌ده کیته‌رگه حاضرله‌ندی. لکن ئه‌تیسی کیلوب، خلفه بله‌ن سویله‌شوب، طاغی بره‌ر آیغه قالدرورغه بولوب، قورتلی مای، بر چیله‌ك قاطق قالدروب کیتدی. حلیم الگه‌ری قالاسی کیلمه‌سه‌ده، خلفه، «کافیه گه‌توشه‌رسك» دیگاچ راضی بولدی.

جایگی مدرسه طورمشی باشلاندی. الگه‌ریگی اورون صایون «چایداش» بولولر بتدی. ئلله نیندی اورونلر ئلله کملر بله‌ن چایداشله‌ندی. حلیم‌لرگه بر باشقرد، بر خلفه کیلوب قاتوشدی. اول‌ده بولمادی، طاغی بر خلفه چایداشسز قالوب، طاغی کیلوب قوشلدی. بتون مدرسه‌ده اوچ اورونده‌غنه چای اچله باشلاندی. اورونلر بوشایدی. جماعت سه‌کیسنده بر کم‌ده قالمادی. حلیم‌ده‌اوزینه بر اورون آلوب، کروب اوطوردی. بورچاقوبدی، تونینی اسسیلکدن، بورچادن یوقلارغه ممکن بولمی باشلادی. خلفه‌لر، چورما باشلرندن آلوب توشوب، جبدن یاصاغان بیشکلرنی طاقدیلر. بیشکسزلر، سه‌ندره‌نی سوتوب، قالغان صاندقلرنی اویوب، بییك اورونلر یاصادیلر. مدرسه‌ده‌گی، الگه‌ریگی، خلفه، شاگرد آیرماسی کیمودی. زور اوق شاگردلر حلیم بله‌ن ایبده‌شچه سویله‌شه باشلادیلر: زور اوق خلفه‌لر حلیمگه «چایداش» دیب اوندشه باشلادیلر. «چایداشلر» بارده‌زور بولغانغه، صاماۋار قویو، صو کیترو، آش پشرو، بتونله‌ی بونك جیلکه‌سینه

توشدی. اول، قای کوننی ایرتوك طوروب، چیشمه صووینه کیته‌ده. ایرته‌گی چایگه صاماۋار قویوب چای اچلگاچ‌ده، خلفه‌لر بله‌ن کیگاش اینشوب، اول، بیش کشیگه بر قاداق صارق اینی صاتوب آلوب، آنی طوراب، آش صاماۋارینه آش صالا؛ آندن صوڭ قلی مارجاغه برتینگه صوغان آلورغه بارا، کوصوی ایۋ انغه باروب برتینلك سرکه کیتره، اوزینڭ بورای اونینی آلوب توشوب، باشقرد شاکردینڭ قامر باصووینی کوته، تاریلکه‌لر یووا، اورون حاضرلی، آش صاماۋارینی مدرسه‌گه کرتوب، اوچ دورت خلفه‌نڭ تزولوب اوطروب صالما صالولرینی کوتوب اوطرا، آش آشی، جیشدرا ایدی. قای کونلرنی کومر بتوب کیتوب، اول، مدرسه بازندن توشوب ایسکی قالغان کومرلرنی جییوب منه، برده طابا آلماسه آقصاقنڭ یاشروب قویغان کومرینی اورلی، اول‌ده‌بولماسه، سه‌ندره طاقتاسینی فلانینی آلوب، شاقماق یاصاب صاماۋار قایناتا ایدی. هر کوننی سبق آلا، بتون خلفه بوش بولغانغه، بتون «چایداش» اویره‌تورگه حاضر طورغانغه، سبق ازله‌رگه وقت اوتمی. اول، هر کوننی کبی، بتون مدرسه‌ده اوزی کبی قالغان دورت بیش شاکرد بله‌ن صو قوینورغه توشوب کیته، قای کوننی آندن قایتوشلی مدرسه یانینه طوقتاغان گروشا صاتوچیغه مدرسه‌نڭ یوشکه‌سینی چغاروب بیروب، بایسه میچنڭ تیمر قابقاچینی، بایسه ایده‌ن آستنده قالغان ئلله نی قدر ایسکی مورجالرنی بیروب گروشا آلا، گروشا صووی اچه ایدی. بازار کونلری یا آبزاسی، یا آتاسی، یا برور آول کشیسی هر آطنه‌نی اوچ ایکمه‌ك، بر ایکی قاداق ایت، یواچا، به‌لش، قورت مای، یوغان کولمه‌ك اشطان کیتره، قای وقت کولمه‌ك اشطان اچندن دورت تین، بیش تین ئه‌نیسی تگوب

یبه‌رگان آقچه‌ده چغا، قای وقت برمر دیسته یمورقه کیله، قای‌وقت برور چیله‌ك قاطق کیله‌ایدی. بونلر همه‌سی، حاضر، بتون «چاید اشلرگه» طوتولا، همه‌سی برگه آشالنه، برگه بترله ایدی.

مونه، شولای ایتوب کون اوته کیلگانده، بر کوننی: «حضورغه چغارغه وقت» دیگان‌سوز چقدی. اول‌ده بولمادی، بتون مدرسه‌دگی خلفه‌لر جیلشوب سویله‌شورگه طوتوندیلر. برخلفه، بو کون حضرتدن رخصت صورارغه بولدی. برنیچه‌سی چغوب، بایلرنی کوروب سویله‌شورگه بولدیلر. برسی تویه‌نوب بارور اوچون آولدن اُنیسینی، ایکی‌آط بله‌ن کیلورگه چاقروب خط یازارغه بولدی. کیچ بله‌ن چای اچکانده حضرتنك رخصت بیررووی؛ فلان صاتوچینك اوطوز قاداق دوگی، یارطی پود مای بیررووی؛ فلان باینك بیش صوم آقچه بیررووی، فلان باینك‌صارق‌تکه‌سی بیررووی، فلان آبزینك اوچ صوم، فلانینك ایکی صوم، برصوم بیررووی، حاصل اوچ کون حضورده طورورلق آقچه وئه‌یبر جیبلووی بلوندی. شاکردلر صانالا باشلاندی. تگی اوی خلفه‌لری یاشلرنی قالدرماقچی بولدیلر. حلیم‌لر اوینك بتون شاکردی قارشی کیلدی:

— بزنك بتون اویمزده حلیم بله‌ن مونه شاکرگنه، آنلرنی نیچك آیروب قالدراسك. طاغی اش اشله‌شورگه‌ده کشی کیروك - دیدیلر. شوندن تگی اوی خلفه‌لری آقرتن‌غنه ایتدروب ئلله‌نی سویله‌شدیلر. بو اوینکیلر بر آوزدن:

— یوق، بونلردن قورقورغه یارامی، حلیم موژیك توگل، نی کورگانینی قایتوب سویله‌رگه‌اول‌حاضر‌شاکرد، «کافیه‌خوان». کیله‌سی یلغه.... کره، شولای بیت، حلیم؟ سین‌بیت بونده «کالپانیه» ده‌غیلرنی آولغه قایتوب سویله‌میسك؟ - دیدیلر. حلیمگه بر آز اشانماغان

بولواری آنی خورلاندردی. اول، قوآروبغنه:

— مین مدرسه‌نڭ اسمینی صاتارغه یاراماغانینی بلمیم‌منی؟ - دیدی. بتون شاکردنی آلورغه قرار بیرلدی. بتون مدرسه‌ده قرق ایللی شاکرددن آرتق یوق ایکانلکی بلنوب، دوشنبه چغارغه سوز قویلدی. شوندوق شاکردلر صایلانوب، ئه‌یبرلر آلشورغه کیره‌کلی نرسه‌لر حاضرله‌شورگه امرلر بیرلدی. چغار آلدندن برسی:

— «علی حضرتنی» کم کوروب سویلی؟ طویغه فلانغه کیتوب بارماسون دیدی. آنڭ بله‌ن‌ده سویله‌شورگه بولدیلر.

ایکنچی کون کون بویی حاضرله‌نورگه اوتدی. ئلله نی قدر دوگیلر، مایلر یمشلر، ایتلر، چایلر، شیکه‌رلر کیترلدی. ئلله نی قدر صاووت-صابا حاضرله‌ندی. ئه‌یبرلرنی تویه‌رگه یاشچکلر فلانلر بولماغانغه، جماعت سه‌کیسندن قالغان صاندقلرنڭ یوزاقلری واتلوب، اچندن ئه‌یبرلری بوشاتلوب، مایلر، یمشلر، صاووت-صابالر، چینایاق‌چاینیک‌لر تویه‌لدی. قالاچق ئه‌یبرلر جیشدرلدی. کورشی قارتی چاقرلوب، آکار مدرسه صاتلارغه قوشلدی. کیملر آلماشدرلدی. ئلله نی قدر شاکرد قوبظلر آلوب کردی. کورشی آولدن ایکی آط جیگوب بر شاکردده کیلدی. کیچدن بتون نرسه حاضرله‌نوب، یوقوغه یاتلدی.

XIII

— طورورغه وقت! - دیگان سوزگه، حلیم، طوروب اورنینه اوطوردی. کوزینی آچوب یبه‌روبله‌ن بوکون ئلله نیندی باشقه توری کون ایکانلکی، بوکون عادتده بولمی طورغان زور اشلر بولورغه تییش کبی کورندی. آکار، ئه‌تیسی بله‌ن، یراق یارمارکه

بو جاقده مناظره قیلیشقان شاکردلر طاقی بر منچه سی جیئ

ترمه‌لا - بر منچه تیش شیب طوروب ملا زاقرد ملالایلار دوگ دل

قاتیقلری آرسنده ~~حلیم بتون دنیانی قاپلاغان~~ بتون مدرسه شاکردلرینه

بیلدره بر اشنکر حاضرلب بتون دنیانی قاپلاغان بتون شاکردلرنڭ

کوزی یورتی کورولا حلیم ده رسم ایتمای باشنده اولده ~~شاولد~~ سؤال

سنادلقه بر کوبلب اولده سؤال کیلک تیز تیز اسنی تیز یوری باشلی

بر تکلم قارشی کیلی بتیم صدغار ... اشناغ اوطوب زته طاباقلار

یوا ... کیمده تولای حلیم تکی حاید ... دا او یولده یولاد یتال

سوزنی ایشتسب یا شنده اول صباح طوری کیلب بر رسم ایتدروب

اولی باشلی ادیلار یا غیلشلی شاکردلر حلیم سیده یاقی او منکر یاکی

... اچی ار جوقچار دن آلب سیفدر حوتر حلیم یا لگی چیتیل

ار کید بیلار دیسیل مالایلار بسورتیر تنبیه مالایلار یاکی اد یقرنی یاکی حیلد

~~شکا جو شکا ... مدرسه یاریم حالی اولا~~ بتون مدرسه

یاریم حالی اولاق شاکردلر حولاندن حولی باشلارندن قوتاق اولیدیلار

باللرمالار حواصل ۹۵ نچه ... ~~ماملار~~ ... بازاردن باشلیدیلار

(margin: طاسفرغ باسلاد یلار)

اچاقینیر ابتیك ... طوشنه بلار ... ترنکو حیوان سیف طکلا شعانده

صنعل طورغان بر تکلمسدی لحودنده بیك نشه ~~یورب~~ یوری

... نه تگی آفتیناق دن اوزی اوزی بیك زور ابند حب حولین که

قو سقب ... استب یوری برنا یا رغن ده حارغن شاکردده

~~حلم دن قورقانچ~~ صباحان طوری ستار استاس کیلب اوزی

سیقاو ... نه توزغان شاکردلرنی قو سقب ... یوری

آرتمدن ... بر صفقال قوم کویلارنی ده حلم ابتمه

کالگ صالتر قاضی ده ~~..~~ تمام ... حیدتا ... کیلب تمارنی

دیب دن ... ~~بتون قو ... اننی ...~~

~~... شاکر~~ تحلیم مالایلارنڭ ... دیب سویلاونیه حلم آلدالمی

آلارنڭ باسنماق ... ده قیلیامی ... ات اننی

دیب حلیم ده قوشتی ... اکنچی ... آلاب ... تحلیم حلیم

(margin, vertical: ... سؤال ... دوقتنی ... ایتب / ... ده ... / ... / ... اسدی)

محمد عیاض الاسحاقی نڭ قول یازماسی.

«ملا بابای» رومانی نڭ ۱۷ نچی بیتندن عیناً باصلدی.